issn: 1307-9581

ULUSLARARASI SOSYAL ARAŞTIRMALAR DERGİSİ
THE JOURNAL OF INTERNATIONAL SOCIAL RESEARCH

www.sosyalarastirmalar.com ISSN: 1307-9581

Cilt: 11 Sayı: 60 Yıl: 2018 Volume: 11 Issue: 60 Year: 2018

ULUSLARARASI SOSYAL ARAŞTIRMALAR DERGİSİ
THE JOURNAL OF INTERNATIONAL SOCIAL RESEARCH

11 / 60

Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi
Cilt: 11 Sayı: 60 Yıl: 2018
www.sosyalarastirmalar.com
Issn: 1307-9581

The Journal of International Social Research
Volume: 11 Issue: 60 Year: 2018
www.sosyalarastirmalar.com
Issn: 1307-9581

Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi / The Journal of International Social Research indexed in **EBSCO *(Humanities International Complete, Humanities International Index, Humanities Source Full Text, Humanities Source Ultimate, Political Science Complete, The Belt and Road Initiative References Source)*, MLA, Proquest CSA *(Linguistics and Language Behavior Abstracts, Sociological Abstracts)*, Index Islamicus, Scientific Indexing Services, SOBIAD, Journal Seek, Academic Journal Database, DRJI and WorldCat, Eurasian Scientific Journal Index (ESJI), EconBiz, OCLC, TEI (Türk Eğitim İndeksi), Acarindex, Academic Resource Index (ResearchBib), Global ImpactFactor (GIF), Citefactor, Scholarsteer.**

Yayın Kurulu / Editorial Board

Prof. Dr. M. Yavuz ERLER (TURKEY)
Prof. Dr. Tofiq ABDÜLHASANLI (AZERBAIJAN)
Prof. Dr. George M. KORRES (GREECE)
Prof. Dr. Charlyn DYERS (R. OF SOUTH AFRICA)
Assoc. Prof. Dr. Aynur KADIMALIYEVA (AZERBAIJAN)
Assoc. Prof. Dr. Netice YILDIZ (KKTC)
Assoc. Prof. Dr. Sadullah GÜLTEN (TURKEY)
Prof. Dr. Selçuk BALI (TURKEY)
Assoc. Prof. Dr. Yunus KAPLAN (TURKEY)
Assoc. Prof. Dr. Norhasni Zainal ABIDDIN (MALAYSIA)
Asst. Prof. Dr. Nurhodja AKBULAEV (AZERBAIJAN)
Asst. Prof. Dr. Ahmet DAĞLI (TURKEY)
Asst. Prof. Dr. Salih DEMİRBİLEK (TURKEY)

Hakem ve Danışma Kurulu / Referees and Advisory Board

Prof. Dr. Abdülhalik BAKIR (TURKEY)
Prof. Dr. Adem CEYHAN (TURKEY)
Prof. Dr. Ahmet Cüneyt ISSI (TURKEY)
Prof. Dr. Ahmet İNAM (TURKEY)
Prof. Dr. Ahmet MERMER (TURKEY)
Prof. Dr. Ahmet NİŞANCI (TURKEY)
Prof. Dr. Ahmet SEYHUN (CANADA)
Prof. Dr. Ali Berat ALPTEKİN (TURKEY)
Prof. Dr. Ali ÇELİK (TURKEY)
Prof. Dr. Ali Efdal ÖZKUL (TURKEY)
Prof. Dr. Ali MAHAFZAH (JORDAN)
Prof. Dr. Ali Osman ÖZTÜRK (TURKEY)
Prof. Dr. Ali TORUN (TURKEY)
Prof. Dr. Ali YILMAZ (TURKEY)
Prof. Dr. Arslan TOPAKKAYA (TURKEY)
Prof. Dr. Atabey KILIÇ (TURKEY)
Prof. Dr. Barbara KELLNER-HEINKELE (GERMANY)
Prof. Dr. Bekir ŞİŞMAN ((TURKEY)
Prof. Dr. Burhanettin TATAR (TURKEY)
Prof. Dr. Byoungduk SOHN (KORE)
Prof. Dr. Cahit KAVCAR (TURKEY)
Prof. Dr. Cevdet KILIÇ (TURKEY)
Prof. Dr. Charlyn DYERS (R. OF SOUTH AFRICA)
Prof. Dr. Christoph K. NEUMANN (GERMANY)
Prof. Dr. Deniz ZEYREK (TURKEY)
Prof. Dr. Dilaver DÜZGÜN (TURKEY)
Prof. Dr. Doğan GÜNAY (TURKEY)
Prof. Dr. Ejder OKUMUŞ (TURKEY)
Prof. Dr. Emine GÜRSOY-NASKALİ (TURKEY)
Prof. Dr. Emine YENİTERZİ (TURKEY)
Prof. Dr. Erdoğan BOZ (TURKEY)
Prof. Dr. Erdoğan ERBAY (TURKEY)
Prof. Dr. Ergin AYAN (TURKEY)
Prof. Dr. Esin GÖREN (TURKEY)
Prof. Dr. Esma ŞİMŞEK (TURKEY)
Prof. Dr. Faruk ŞEN (GERMANY)
Prof. Dr. Fatih ÜNAL (TURKEY)
Prof. Dr. Fırat KUTLUK (TURKEY)
Prof. Dr. Filiz KILIÇ (TURKEY)
Prof. Dr. Fuzuli BAYAT (AZERBAIJAN)
Prof. Dr. George M. KORRES (GREECE)
Prof. Dr. Gürer GÜLSEVİN (TURKEY)
Prof. Dr. Hakan TAŞ (TURKEY)
Prof. Dr. Hanife Nalan GENÇ (TURKEY)
Prof. Dr. Hanifi VURAL (TURKEY)
Prof. Dr. Hasan BOYNUKARA (TURKEY)
Prof. Dr. Hasan KAVRUK (TURKEY)
Prof. Dr. Hatice AYNUR (TURKEY)
Prof. Dr. Hatice ŞAHİN (TURKEY)
Prof. Dr. Hayati AKTAŞ (TURKEY)
Prof. Dr. Hikmet ÖKSÜZ (TURKEY)
Prof. Dr. Ingeborg BALDAUF (GERMANY)
Prof. Dr. İbrahim ŞAHİN (TURKEY)
Prof. Dr. K. P. JAYASANKAR (INDIA)
Prof. Dr. Kadir PEKTAŞ (TURKEY)
Prof. Dr. Karl REICHL (GERMANY)
Prof. Dr. Korhan KAYA (TURKEY)
Prof. Dr. M. Emin KÖKTAŞ (TURKEY)
Prof. Dr. M. Öcal OĞUZ (TURKEY)
Prof. Dr. M. Yavuz ERLER (TURKEY)
Prof. Dr. Mahir AYDIN (TURKEY)
Prof. Dr. Maria Pia PEDANI (ITALY)
Prof. Dr. Meherrem CAFERLİ (AZERBAIJAN)
Prof. Dr. M. Ali KİRMAN (TURKEY)
Prof. Dr. Mehmet AÇA (TURKEY)
Prof. Dr. Mehmet ARSLAN (TURKEY)
Prof. Dr. Mehmet Baha TANMAN (TURKEY)
Prof. Dr. Mehmet BEŞİRLİ (TURKEY)
Prof. Dr. M. Fatih KÖKSAL (TURKEY)
Prof. Dr. Mehmet TÖRENEK (TURKEY)
Prof. Dr. Mehmet ZAMAN (TURKEY)
Prof. Dr. Metin EKİCİ (TURKEY)
Prof. Dr. Mevlüt KAYA (TURKEY)
Prof. Dr. Muhammad K. MAJALI (JORDAN)
Prof. Dr. Muhittin TUŞ (TURKEY)
Prof. Dr. Mustafa KÖYLÜ (TURKEY)
Prof. Dr. Mustafa S. KAÇALİN (TURKEY)
Prof. Dr. Musa YILDIZ (TURKEY)
Prof. Dr. Mustafa CEMİLOĞLU (TURKEY)
Prof. Dr. Mustafa TİFTİK (TURKEY)
Prof. Dr. Namık AÇIKGÖZ (TURKEY)
Prof. Dr. Nebi ÖZDEMİR (TURKEY)
Prof. Dr. Necati KARA (TURKEY)
Prof. Dr. Kenan İNAN (TURKEY)
Prof. Dr. Necati DEMİR (TURKEY)
Prof. Dr. Nerin KÖSE (TURKEY)
Prof. Dr. Nevzat ÖZKAN (TURKEY)
Prof. Dr. Nihat ÖZTOPRAK (TURKEY)
Prof. Dr. Nilgün SAZAK (TURKEY)
Prof. Dr. Niyazi USTA (TURKEY)
Prof. Dr. Norbert FRIES (GERMANY)
Prof. Dr. Nurcan DELEN KARAAĞAÇ (TURKEY)

Prof. Dr. Özcan DEMİREL (TURKEY)
Prof. Dr. Pakize AYTAÇ (TURKEY)
Prof. Dr. Pavel DOLUKHANOV (UNITED KINGDOM)
Prof. Dr. Rainer CZICHON (GERMANY)
Prof. Dr. Ramazan KAPLAN (TURKEY)
Prof. Dr. Ramesh DEOSARAN (USA)
Prof. Dr. Recep EFE (TURKEY)
Prof. Dr. Robert VIVIAN (USA)
Prof. Dr. Ömür CEYLAN (TURKEY)
Prof. Sabri YENER (TURKEY)
Prof. Dr. Saadet KARAKÖSE (TURKEY)
Prof. Dr. Sedat SEVER (TURKEY)
Prof. Dr. Semih TEZCAN (TURKEY)
Prof. Dr. Shih-chung HSIEH (TAIWAN)
Prof. Songül KARAHASANOĞLU ATA (TURKEY)
Prof. Dr. Sueda ÖZBENT (TURKEY)
Prof. Dr. Şuayip ÖZDEMİR (TURKEY)
Prof. Dr. Tofiq ABDULHASANLI (AZERBAIJAN)
Prof. Dr. Ulvi KESER (TURKEY)
Prof. Dr. Umay GÜNAY (KKTC)
Prof. Dr. Ülkü ELİÜZ (TURKEY)
Prof. Dr. Vagıf SULTANLI (AZERBAIJAN)
Prof. Dr. Vahit TÜRK (TURKEY)
Prof. Dr. Walter ANDREWS (USA)
Prof. Dr. Wan-I LIN (TAIWAN)
Prof. Dr. Yakup ÇELİK (TURKEY)
Prof. Dr. Yavuz ASLAN (TURKEY)
Prof. Dr. Zehra TOSKA (TURKEY)
Prof. Dr. Zeki TAŞTAN (TURKEY)
Assoc. Prof. Dr. A.Cüneyt EREN (TURKEY)
Assoc. Prof. Dr. Ahmet ŞİMŞEK (TURKEY)
Assoc. Prof. Dr. Ali AYATA (TURKEY)
Assoc. Prof. Dr. Ali GÖÇER (TURKEY)
Assoc. Prof. Dr. Ayşe PUL (TURKEY)
Assoc. Prof. Dr. Aydın ERTEKİN (TURKEY)
Assoc. Prof. Dr. Aynur KADIMALIYEVA (AZERBAIJAN)
Assoc. Prof. Dr. Bayram ÜNAL (UNITED KINGDOM)
Assoc. Prof. Dr. Cuma ÇATALOLUK (TURKEY)
Assoc. Prof. Dr. Derya ARSLAN (TURKEY)
Assoc. Prof. Dr. Efkan UZUN (TURKEY)
Assoc. Prof. Dr. Erhan AYDIN (TURKEY)
Assoc. Prof. Dr. Ersin ÖZASLAN (TURKEY)
Assoc. Prof. Dr. Eyüp BACANLI (TURKEY)
Assoc. Prof. Dr. Faruk KAYA (TURKEY)
Assoc. Prof. Dr. FEHMİ AKIN (TURKEY)
Assoc. Prof. Dr. Gül CELKAN (USA)
Assoc. Prof. Dr. Hasan BABACAN (TURKEY)
Assoc. Prof. Dr. Haşim ŞAHİN (TURKEY)
Assoc. Prof. Dr. Hülya YALDIR (TURKEY)
Assoc. Prof. Dr. Hüseyin MUŞMAL (TURKEY)
Assoc. Prof. Dr. İbrahim Yavuz YÜKSELSİN (TURKEY)
Assoc. Prof. Dr. İsmail KIVRIM (TURKEY)
Assoc. Prof. Dr. Kamile AKGÜL (TURKEY)
Assoc. Prof. Dr. Lerzan GÜLTEKİN(TURKEY)
Assoc. Prof. Dr. Lütfiye GÖKTAŞ KAYA (TURKEY)
Assoc. Prof. Dr. Mehmet ÇİÇEK (TURKEY)
Assoc. Prof. Dr. Mehmet ŞAHİN (TURKEY)
Assoc. Prof. Dr. Mehmet YAVUZ (TURKEY)
Assoc. Prof. Dr. Murat SEZGİN (TURKEY)
Assoc. Prof. Dr. Musa BİLGİZ (TURKEY)
Assoc. Prof. Dr. Netice YILDIZ (KKTC)
Assoc. Prof. Dr. Norhasni Zainal ABIDDIN (MALAYSIA)
Assoc. Prof. Dr. Ömer ERDEN (TURKEY)
Assoc. Prof. Dr. Sayyed Ali MIRENAYAT (MALAYSIA)
Assoc. Prof. Dr. Sedat YAZICI (TURKEY)
Assoc. Prof. Dr. Selahaddin BEKKİ (TURKEY)
Assoc. Prof. Dr. Selçuk BALI (TURKEY)
Assoc. Prof. Dr. Sibel KILIÇ (TURKEY)
Assoc. Prof. Dr. Soyalp TAMÇELİK (TURKEY)
Assoc. Prof. Dr. Veli ÜNSAL (TURKEY)
Assoc. Prof. Dr. Yılmaz KARADENİZ (TURKEY)
Assoc. Prof. Dr. Yunus KAPLAN (TURKEY)
Assoc. Prof. Dr. Zübeyde GÜNEŞ YAĞCI (TURKEY)
Asst. Prof. Dr. Akın TEMÜR (TURKEY)
Asst. Prof. Dr. Ali Aycan KOLUKISA (TURKEY)
Asst. Prof. Dr. Ali Aslan TOPÇUOĞLU (TURKEY)
Asst. Prof. Dr. Ali YILMAZ (TURKEY)
Asst. Prof. Dr. Alpaslan OKUR (TURKEY)
Asst. Prof. Dr. Ayşe ATICI ARAYANCAN (TURKEY)
Asst. Prof. Dr. Bahatdin DAŞBAŞI (TURKEY)
Asst. Prof. Dr. Bahset KARSLI (TURKEY)
Asst. Prof. Dr. Barış TAŞ (TURKEY)
Asst. Prof. Dr. Barış TOPTAŞ (TURKEY)
Asst. Prof. Dr. Binnaz ER (TURKEY)
Asst. Prof. Dr. Cafer ÖZDEMİR (TURKEY)
Asst. Prof. Dr. Canan SANCAR (TURKEY)
Asst. Prof. Dr. Cemal ÖZTÜRK (TURKEY)
Asst. Prof. Dr. Davut KAPLAN (TURKEY)
Asst. Prof. Dr. Davut YİĞİTPAŞA (TURKEY)
Asst. Prof. Dr. Didem DENİZ (TURKEY)
Asst. Prof. Dr. Eray YAĞANAK (TURKEY)
Asst. Prof. Dr. Ergün ACAR (TURKEY)
Asst. Prof. Dr. Erdem TEMELOĞLU (TURKEY)
Asst. Prof. Dr. Esin SEZGİN (TURKEY)
Asst. Prof. Dr. Eyüp ARTVİNLİ (TURKEY)
Asst. Prof. Dr. Gonca KEÇECİ (TURKEY)
Asst. Prof. Dr. Gökhan ÖLKER (TURKEY)
Asst. Prof. Dr. Hanife ÇAYLAK (TURKEY)
Asst. Prof. Dr. Hanife Gamze HASTÜRK (TURKEY)
Asst. Prof. Dr. Hüseyin AKYÜZ (TURKEY)
Asst. Prof. Dr. Hüseyin ÇAVUŞOĞLU (TURKEY)
Asst. Prof. Dr. Hüseyin DEMİR (TURKEY)
Asst. Prof. Dr. İkbal ERBAŞ (TURKEY)
Asst. Prof. Dr. İlker EROĞLU (TURKEY)
Asst. Prof. Dr. Kadriye TÜRKAN (TURKEY)
Asst. Prof. Dr. Kasım ERTAŞ ((TURKEY)
Asst. Prof. Dr. Kemal ÖZKURT (TURKEY)
Asst. Prof. Dr. Kerem ÖZBEY (TURKEY)
Asst. Prof. Dr. Mehmet ÜNAL (TURKEY)
Asst. Prof. Dr. M. Hakan SAKAR (TURKEY)
Asst. Prof. Dr. Murat YORULMAZ (TURKEY)
Asst. Prof. Dr. Mustafa BIYIKLI (TURKEY)
Asst. Prof. Dr. Mümtaz Hakan SAKAR (TURKEY)
Asst. Prof. Dr. Nurhodja AKBULAEV (AZERBAIJAN)
Asst. Prof. Dr. Oktay ÖZGÜL (TURKEY)
Asst. Prof. Dr. Osman ÇULHA (TURKEY)
Asst. Prof. Dr. Osman Zahid ÇİFÇİ (TURKEY)
Asst. Prof. Dr. Ömer SARAÇ (TURKEY)
Asst. Prof. Dr. Özlem SÜRÜCÜ (TURKEY)
Asst. Prof. Dr. Polat TUNÇER (TURKEY)
Asst. Prof. Dr. Recep CENGİZ (TURKEY)
Asst. Prof. Dr. Salih DEMİRBİLEK (TURKEY)
Asst. Prof. Dr. Sami BAYRAKTAR (TURKEY)
Asst. Prof. Dr. Serdar SAYGILI (TURKEY)
Asst. Prof. Dr. Suat DONUK (TURKEY)
Asst. Prof. Dr. Şahin SARUHAN (TURKEY)
Asst. Prof. Dr. Şahin SARUHAN (TURKEY)
Asst. Prof. Dr. Tamer ÖZLÜ (TURKEY)
Asst. Prof. Dr. Timuçin AYKANAT (TURKEY)
Asst. Prof. Dr. Tolga ÖZŞEN (TURKEY)
Asst. Prof. Dr. Vasfi HATİPOĞLU (TURKEY)
Asst. Prof. Dr. Yasemin APALI (TURKEY)
Asst. Prof. Dr. Yasin TOPALOĞLU (TURKEY)
Asst. Prof. Dr. Yaşar BEDİRHAN (TURKEY)
Asst. Prof. Dr. Yavuz GÜNAŞDI (TURKEY)
Asst. Prof. Dr. Zafer BAŞKAYA (TURKEY)

Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi
Cilt: 11 Sayı: 60 Yıl: 2018
www.sosyalarastirmalar.com
Issn: 1307-9581

The Journal of International Social Research
Volume: 11 Issue: 60 Year: 2018
www.sosyalarastirmalar.com
Issn: 1307-9581

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

İLAHİYAT
THEOLOGY

HZ. OSMAN DÖNEMİ OLAYLARIN MÜSLÜMAN İMAN ALGISINA YANSIMASI 1197-1206
Dr. Öğr. Üyesi Furat AKDEMİR

18. YÜZYIL MEDİNESİ'NDE SİNDLİ ÂLİMLER 1207-1220
Dr. Öğr. Üyesi Ahmet AYDIN

ÇOCUKLARDA HAYATI ANLAMLANDIRMA SÜRECİ 1221-1230
Dr. Ali Baz BİLİCİ

AMASYA MÜFTÜSÜ MEHMED SABRİ YETKİN'İN NAHL SÛRESİ 90. ÂYETİ BAĞLAMINDAKİ RİSALE-İ MEV'İZESİ 1231-1242
Dr. Öğr. Üyesi Raşit ÇAVUŞOĞLU

İMAM HATİP LİSELERİNDEN BEKLENTİLER 1243-1259
Doç. Dr. Fatih ÇINAR

FITIR SADAKASI 1260-1269
Mehmet ERGÜN

BUHÂRÎ ŞÂRİHLERİNİN MEZHEPÇİ YORUMLARI 1270-1279
Dr. Öğr. Üyesi Hikmetullah ERTAŞ

HADİSLERDE YEMEN VE YEMENLİLER 1280-1294
Dr. Öğr. Üyesi Hikmet GÜLTEKİN - Sadullah TİLKİTAŞ

ABBÂSÎ DÖNEMİ ÖNEMLİ TÜRK KOMUTANLARINDAN EŞNÂS ET-TÜRKÎ 1295-1301
Dr. Öğr. Üyesi Fatih GÜZEL

HÂŞİM b. MUHAMMED EL-MAĞRİBÎ'NİN HAYATI VE "HISNÜ'L-KÂRÎ FÎ İHTİLÂFİ'L-MEKÂRÎ" ADLI ESERİ 1302-1313
Murad SADYKOV

KLASİK NAHİVCİLERDE CÜMLE ÇEŞİTLERİ 1314-1319
Dr. Öğr. Üyesi Şahin ŞİMŞEK

1924'TEN 1950'YE DİN EĞİTİMİNİ ETKİLEYEN UNSURLAR ÜZERİNE GENEL BİR DEĞERLENDİRME 1320-1327
Vahap VAHAPOĞLU - Dr. Öğr. Üyesi Adem GÜNEŞ

DUYGU VE DÜŞÜNCELERİN DİLİ TÜRKÜLER ÜZERİNDEN ANADOLU HALKININ KADER ALGISI 1328-1338
Doç. Dr. Sabri YILMAZ - Ramazan ÇALKAN

TEFSİRDE NÜZÛL ORTAMININ ÖNEMİNİN AYNI YA DA BENZER AYETLERLE İLGİLİ RİVAYETLER ÇERÇEVESİNDE DEĞERLENDİRİLMESİ 1339-1349
Hasan YÜCEL

Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi / The Journal of International Social Research
Cilt: 11 Sayı: 60 Yıl: 2018 Volume: 11 Issue: 60 Year: 2018
www.sosyalarastirmalar.com Issn: 1307-9581
http://dx.doi.org/10.17719/jisr.2018.2879

TEFSİRDE NÜZÛL ORTAMININ ÖNEMİNİN AYNI YA DA BENZER AYETLERLE İLGİLİ RİVAYETLER ÇERÇEVESİNDE DEĞERLENDİRİLMESİ

THE EVALUATION OF SIGNIFICANCE OF THE REVELATION CONTEXT ACCORDING TO NARRATIONS REGARDING TO SAME OR SIMILAR QUR'ANIC VERSES

Hasan YÜCEL*

Öz

Kur'ân âyetleri onların ilk muhatapları olan kişiler tarafından mutlaka anlaşılmıştır. Bu kişiler Hz. Peygamber'e inanmayı tercih edenler olduklarında *mümin* olarak nitelendirilmekte iken O'na inanmamayı tercih ederek karşısında duranlar olduklarında ise *kâfir* olarak nitelendirilmişlerdir. Ancak netice itibariyle her iki grup da âyetlerin ilk muhataplarıdır. Zira âyete muhatap olan müminler de önceleri müşrik ya da Hristiyan ya da Yahudi vs iken âyetleri dinlemekteydiler. Ancak kısa ya da uzun bir düşünme süreci neticesinde âyetlerdeki söyleme inanmayı tercih ederek mümin olmuşlardır. İşte bu kişilerin âyetleri nasıl anladıkları meselesi tefsirde büyük önem taşımaktadır. Tefsir literatüründe de bu nokta nüzûl ortamı, esbâb-ı nüzûl gibi başlıklar altında incelenmektedir. Bu makalede de, her âyete özel nüzûl ortamının önemi, örnek âyetler çerçevesinde aynı ya da benzer âyetlere dair sahabe ya da sonraki nesillerden aktarılan rivâyetlerin analiz edilmesi ile değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Âyet, Muhatap, Rivayet, Nüzûl Ortamı.

Abstract

The verses are understood by people who were the first interlocutors for verses. Those who prefer to believe in the Prophet are considered to be believers, while those who choose to not believe in Him are considered to be disbelievers. However both groups are the first interlocutors of the verses. Because the believers who were addressed to the verses were also polyteists or christians or jewishs, while they were listening the verses before they believed. However, as a result of a short or long thinking process, they preferred to believe in the verse and became believers. The question of how these people understand the verses is of great importance in tafsir. In the tafsir literature, this point is examined under the headings such as revelation context, esbâb al- nuzûl etc. So, in this article, the significance of the special revelation context of each verse is tried to be evaluated within the scope of the data reached by analyzing of the riwayahs about the same or similar verses.

Keywords: Verse, Interlocutor, Narration, Revelation Context.

GİRİŞ

Kur'ân âyetlerinin tefsirinde âyetin hangi ortamda, hangi şartlarda indiği, muhataplarının kimler olduğu büyük önem arz etmektedir. Bunun yanı sıra âyet bir olay veya Hz. Peygamber'e yöneltilen bir soru üzerine indiyse bu durumun ne olduğu, yani sebeb-i nüzûl-i âyetin varlığı ve beyanı, kısacası nüzûl ortamı da âyetin maksadının doğru anlaşılması için dikkate alınması gereken bir diğer unsurdur. Zira sebeb-i nüzûl bilgileri, Kur'ânın tarihi ve toplumsal zeminini, sonraki nesilleree aksettiren verilerdir (Albayrak, 2009, 159). Ayetlerin iniş sebeplerini ortaya koyma adına bugüne kadar pekçok çalışma yapılmıştır. Erken dönem literatürde bu çalışmalar genel olarak 'Esbâbu'n-Nuzûl' başlığını taşımaktaydı. Vâhidî'nin *Esbâbu'n-Nuzûl* adlı eseri, Suyûtî'nin *Lubâbu'n-Nukûl fî Esbâbi'n-Nuzûl* adlı eseri buna örnek olarak zikredilebilir. Günümüzde bu çalışmaların yerini, İzzet Derveze'nin *Nüzûl Sırasına Göre Kur'ân Tefsiri* adı ile türkçeye çevrilen *et-Tefsîru'l-Hadîs* adlı eseri gibi, sureleri nüzul sırasına göre tefsir eden çalışmalar almaya başlamıştır.

Tefsir müellefatında, müfessirlerin âyetlerin izahında kullandıkları rivâyetler arasında nüzûl ortamını resmeden rivâyetlerin yer aldığı, eserleri incelemeye başlayan her araştırmacı tarafından kolaylıkla gözlemlenebilir. Şu ana kadar yaptığımız okumalarda müfessririn, farklı âyetlerin izahında farklı rivâyetler kullandıklarını, dolayısıyla farklı nüzûl ortamları resmettiklerini ve bunun doğal bir durum olarak kabul edilebileceğini söyleyebiliriz (İbn Kesîr, 2009, 371, 375). Zira âyetler farklı zaman ve bağlamlarda inen birbirinden farklı âyetlerdir. Ancak müfessirler aynı âyeti aynı rivâyetlerle ya da birbirine benzer rivâyetlerle yahut farklı rivâyetlerle izah etmiş olabilirler. Şâyet aynı rivâyetler kullanılmışsa o halde nüzûl ortamı, âyetin iniş zamanı ve mekanı ve âyetin ilk muhataplarının onu nasıl anladıkları âyetin tefsirinde önem arz etmeyecektir. Fakat benzer içerikli bile olsalar farklı sened ve metne sahip rivâyetler kullanılmışsa bu durum

* Dr. Arş. Gör., Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Tefsir, yucelh@ankara.edu.tr

nüzûl ortamının, aynı bile olsalar her âyet için ayrı ayrı dikkate alındığını gösterecektir. Bu nedenle biz çalışmamızda birbirinin aynı olan ya da birbirine çok benzeyen âyetlerin müfessirler tarafından ne tür rivâyetlerle izah edildiğini inceleyerek nüzûl ortamının önemini destekleyici verilere ulaşabileceğimizi düşünmekteyiz.

Bu düşünceden hareketle araştırmada Kur'ân'da tekrar eden âyetlere dair Mukâtil b. Süleymân ve Taberî'nin tefsirlerinde yer alan rivâyetler ışığında, âyetlerin tefsirinde, âyetlerin indiği zamandaki şartların ve ortamın ne denli önemli olduğu tartışılacaktır. Çalışmada Kur'ân'da tekrar eden âyetlerin bir listesi oluşturularak içlerinden hakkında en çok rivâyet zikredilenler seçilecek ve ardından seçilen bu âyetlerin önce Mukâtil b. Süleymân'ın tefsirinde, sonra da Taberî'nin tefsirinde yer alan rivâyetleri sunulacaktır. Daha sonra bu rivâyetlerin birbirlerine benzerlikleri ya da birbirlerinden farklılıkları tespit edilerek âyetlerin anlaşılmasında nüzûl döneminin şartlarının esas alınıp alınmadığı araştırılacak, böylece tefsirde nüzûl dönemi şartlarının önemi değerlendirilecektir.

Araştırmada Mukâtil b. Süleymân ve Taberî'nin tefsirlerinin kullanılması tercih edilmiştir. Zira Mukâtil b. Süleymân'ın tefsiri günümüze ulaşan en eski tam tefsirdir. Taberî ise kendisine kadar ulaşan bütün rivâyetleri aktarmıştır. Ancak Taberî Mukâtil b. Süleymân'dan hiçbir rivâyet aktarmamıştır. Dolayısıyla bu iki tefsir kullanılarak âyetlerle ilgili tefsir mirasımızda yer alan neredeyse bütün rivâyetlere ulaşılabilecektir.

1. Kur'ân'daki Mutâbık ve Kısmen Mutâbık Âyetlerin Tespiti

Kur'ân-ı Kerîm'de birbiriyle aynı olan veya birbirine çok benzeyen birçok âyet bulunmaktadır. Bunların bir kısmı Kur'ân ilimleri ya da tefsir usûlü eserlerinde tekrâr-ı nüzûl bahsinde incelenmektedir. Bu âyetlerden birbiriyle tamamen aynı olanlara الآيات المتطابقة; birkaç kelime farkı olmakla beraber birbirine çok benzeyenlere de الآيات شبه المتطابقة denilebilir. Çalışmamızın bu aşamasında tek tek tespit etmeye çalışdığımız bu âyetleri aşağıdaki iki tablo ile sunmak istiyoruz.

Tablo 1: Kur'ân'daki Mutâbık Âyetler

	Kur'ân'daki Mutâbık Âyetler		
1.	2/Bakara 1	الم	.1
2.	3/Âl-i İmrân 1		.2
3.	29/Ankebût 1		.3
4.	30/Rûm 1		.4
5.	31/Lokmân 1		.5
6.	32/Secde 1		.6
7.	2/Bakara 5	أُوْلَئِكَ عَلَى هُدًى مِن رَّبِّهِمْ وَأُوْلَئِكَ هُمُ ٱلْمُفْلِحُونَ	.7
8.	31/Lokmân 5		.8
9.	2/Bakara 47	يَٰبَنِي إِسْرَائِيلَ ٱذْكُرُواْ نِعْمَتِيَ ٱلَّتِيٓ أَنْعَمْتُ عَلَيْكُمْ وَأَنِّي فَضَّلْتُكُمْ عَلَى ٱلْعَٰلَمِينَ	.9
10.	2/Bakara 122		.10
11.	2/Bakara 134	تِلْكَ أُمَّةٌ قَدْ خَلَتْ لَهَا مَا كَسَبَتْ وَلَكُمْ مَّا كَسَبْتُمْ وَلاَ تُسْـَٔلُونَ عَمَّا كَانُوا يَعْمَلُونَ	.11
12.	2/Bakara 141		.12
13.	2/Bakara 162	خَالِدِينَ فِيهَا لاَ يُخَفَّفُ عَنْهُمُ ٱلْعَذَابُ وَلاَ هُمْ يُنْظَرُونَ	.13
14.	3/Âl-i İmrân 88		.14
15.	3/Âl-i İmrân 89	إِلاَّ ٱلَّذِينَ تَابُواْ مِن بَعْدِ ذَٰلِكَ وَأَصْلَحُواْ فَإِنَّ اللهَ غَفُورٌ رَّحِيمٌ	.15
16.	24/Nûr 5		.16
17.	3/Âl-i İmrân 182	ذَٰلِكَ بِمَا قَدَّمَتْ أَيْدِيكُمْ وَأَنَّ ٱللهَ لَيْسَ بِظَلاَّمٍ لِّلْعَبِيدِ	.17
18.	8/Enfâl 51		.18
19.	5/Mâide 10	وَمَا تَأْتِيهِم مِّنْ آيَةٍ مِّنْ آيَٰتِ رَبِّهِمْ إِلاَّ كَانُواْ عَنْهَا مُعْرِضِينَ	.19
20.	5/Mâide 86		.20
21.	6/En'âm 4	وَمَا تَأْتِيهِم مِّنْ آيَةٍ مِّنْ آيَٰتِ رَبِّهِمْ إِلاَّ كَانُواْ عَنْهَا مُعْرِضِينَ	.21
22.	36/Yâ Sîn 46		.22
23.	6/En'âm 10	وَلَقَدِ ٱسْتُهْزِىءَ بِرُسُلٍ مِّن قَبْلِكَ فَحَاقَ بِٱلَّذِينَ سَخِرُواْ مِنْهُم مَّا كَانُواْ بِهِ يَسْتَهْزِءُونَ	.23
24.	21/Enbiyâ 41		.24
25.	6/En'âm 15	قُلْ إِنِّيٓ أَخَافُ إِنْ عَصَيْتُ رَبِّي عَذَابَ يَوْمٍ عَظِيمٍ	.25
26.	39/Zümer 13		.26
27.	7/A'râf 183	وَأُمْلِي لَهُمْ إِنَّ كَيْدِي مَتِينٌ	.27
28.	68/Kalem 45		.28
29.	9/Tevbe 33	هُوَ ٱلَّذِيٓ أَرْسَلَ رَسُولَهُ بِٱلْهُدَىٰ وَدِينِ ٱلْحَقِّ لِيُظْهِرَهُ عَلَى ٱلدِّينِ كُلِّهِ وَلَوْ كَرِهَ ٱلْمُشْرِكُونَ	.29
30.	61/Saff 9		.30
31.	9/Tevbe 73	يَٰأَيُّهَا ٱلنَّبِيُّ جَاهِدِ ٱلْكُفَّارَ وَٱلْمُنَافِقِينَ وَٱغْلُظْ عَلَيْهِمْ وَمَأْوَاهُمْ جَهَنَّمُ وَبِئْسَ ٱلْمَصِيرُ	.31
32.	66/Tahrîm 9		.32
33.	10/Yûnus 48	وَيَقُولُونَ مَتَىٰ هَٰذَا ٱلْوَعْدُ إِن كُنتُمْ صَادِقِينَ	.33
34.	21/Enbiya 38		.34
35.	27/Neml 71		.35
36.	34/Sebe' 29		.36

37.	36/Yâ Sîn 48		.37
38.	67/Mülk 25		.38
39.	11/Hûd 96	وَلَقَدْ أَرْسَلْنَا مُوسَىٰ بِآيَاتِنَا وَسُلْطَانٍ مُّبِينٍ	.39
40.	40/Gâfir 23		.40
41.	11/Hûd 110	وَلَقَدْ آتَيْنَا مُوسَى ٱلْكِتَابَ فَٱخْتُلِفَ فِيهِ وَلَوْلَا كَلِمَةٌ سَبَقَتْ مِن رَّبِّكَ لَقُضِيَ بَيْنَهُمْ وَإِنَّهُمْ لَفِي شَكٍّ مِّنْهُ مُرِيبٍ	.41
42.	41/Fussılet 45		.42
43.	14/İbrahim 20	وَمَا ذَٰلِكَ عَلَى ٱللَّهِ بِعَزِيزٍ	.43
44.	35/Fâtır 17		.44
45.	15/Hicr 5	مَّا تَسْبِقُ مِنْ أُمَّةٍ أَجَلَهَا وَمَا يَسْتَأْخِرُونَ	.45
46.	23/Mü'minûn 43		.46
47.	15/Hicr 30	فَسَجَدَ ٱلْمَلَٰٓئِكَةُ كُلُّهُمْ أَجْمَعُونَ	.47
48.	38/Sâd 73		.48
49.	15/Hicr 34	قَالَ فَٱخْرُجْ مِنْهَا فَإِنَّكَ رَجِيمٌ	.49
50.	38/Sâd 77		.50
51.	15/Hicr 36	قَالَ رَبِّ فَأَنظِرْنِيٓ إِلَىٰ يَوْمِ يُبْعَثُونَ	.51
52.	38/Sâd 79		.52
53.	15/Hicr 37	قَالَ فَإِنَّكَ مِنَ ٱلْمُنظَرِينَ	.53
54.	38/Sâd 80		.54
55.	15/Hicr 38	إِلَىٰ يَوْمِ ٱلْوَقْتِ ٱلْمَعْلُومِ	.55
56.	38/Sâd 81		.56
57.	15/Hicr 40	إِلَّا عِبَادَكَ مِنْهُمُ ٱلْمُخْلَصِينَ	.57
58.	38/Sâd 83		.58
59.	15/Hicr 45	إِنَّ ٱلْمُتَّقِينَ فِي جَنَّاتٍ وَعُيُونٍ	.59
60.	51/Zâriyât 15		.60
61.	15/Hicr 57	قَالَ فَمَا خَطْبُكُمْ أَيُّهَا ٱلْمُرْسَلُونَ	.61
62.	51/Zâriyât 31		.62
63.	15/Hicr 58	قَالُوٓاْ إِنَّآ أُرْسِلْنَآ إِلَىٰ قَوْمٍ مُّجْرِمِينَ	.63
64.	51/Zâriyât 32		.64
65.	16/Nahl 42	ٱلَّذِينَ صَبَرُواْ وَعَلَىٰ رَبِّهِمْ يَتَوَكَّلُونَ	.65
66.	29/Ankebût 59		.66
67.	16/Nahl 55	لِيَكْفُرُواْ بِمَآ آتَيْنَاهُمْ فَتَمَتَّعُواْ فَسَوْفَ تَعْلَمُونَ	.67
68.	30/Rûm 34		.68
69.	17/İsrâ' 48	ٱنظُرْ كَيْفَ ضَرَبُواْ لَكَ ٱلْأَمْثَالَ فَضَلُّواْ فَلَا يَسْتَطِيعُونَ سَبِيلاً	.69
70.	25/Furkân 9		.70
71.	18/Kehf 89	ثُمَّ أَتْبَعَ سَبَباً	.71
72.	18/Kehf 92		.72
73.	20/Tâ Hâ 24	ٱذْهَبْ إِلَىٰ فِرْعَوْنَ إِنَّهُ طَغَىٰ	.73
74.	79/Nâziât 17		.74
75.	26/Şuarâ' 2	تِلْكَ آيَاتُ ٱلْكِتَابِ ٱلْمُبِينِ	.75
76.	28/Kasas 2		.76
77.	26/Şuarâ' 66	ثُمَّ أَغْرَقْنَا ٱلآخَرِينَ	.77
78.	37/Sâffât 82		.78
79.	26/Şuarâ' 171	إِلَّا عَجُوزاً فِي ٱلْغَابِرِينَ	.79
80.	37/Sâffât 135		.80
81.	26/Şuarâ' 172	ثُمَّ دَمَّرْنَا ٱلآخَرِينَ	.81
82.	37/Sâffât 136		.82
83.	26/Şuarâ' 173	وَأَمْطَرْنَا عَلَيْهِم مَّطَراً فَسَآءَ مَطَرُ ٱلْمُنذَرِينَ	.83
84.	27/Neml 58		.84
85.	26/Şuarâ' 204	أَفَبِعَذَابِنَا يَسْتَعْجِلُونَ	.85
86.	37/Sâffât 176		.86
87.	27/Neml 3	ٱلَّذِينَ يُقِيمُونَ ٱلصَّلَاةَ وَيُؤْتُونَ ٱلزَّكَاةَ وَهُم بِٱلْآخِرَةِ هُمْ يُوقِنُونَ	.87
88.	31/Lokmân 4		.88
89.	27/Neml 81	وَمَآ أَنتَ بِهَادِي ٱلْعُمْيِ عَن ضَلَالَتِهِمْ إِن تُسْمِعُ إِلَّا مَن يُؤْمِنُ بِآيَاتِنَا فَهُم مُّسْلِمُونَ	.89
90.	30/Rûm 53		.90
91.	37/Sâffât 17	أَوَ آبَآؤُنَا ٱلأَوَّلُونَ	.91
92.	56/Vâkıâ 48		.92
93.	37/Sâffât 27	وَأَقْبَلَ بَعْضُهُمْ عَلَىٰ بَعْضٍ يَتَسَآءَلُونَ	.93
94.	52/Tûr 25		.94
95.	37/Sâffât 43	فِي جَنَّاتِ ٱلنَّعِيمِ	.95
96.	56/Vâkıâ 12		.96
97.	37/Sâffât 80	إِنَّا كَذَٰلِكَ نَجْزِي ٱلْمُحْسِنِينَ	.97
98.	77/Mürselât 44		.98

99.	37/Sâffât 154	مَا لَكُمْ كَيْفَ تَحْكُمُونَ	.99
100.	68/Kalem 36		.100
101.	38/Sâd 87	إِنْ هُوَ إِلاَّ ذِكْرٌ لِّلْعَالَمِينَ	.101
102.	81/Tekvîr 27		.102
103.	39/Zümer 1	تَنزِيلُ ٱلْكِتَابِ مِنَ ٱللَّهِ ٱلْعَزِيزِ ٱلْحَكِيمِ	.103
104.	45/Câsiye 2		.104
105.	46/Ahkâf 2		.105
106.	40/Gâfir 1	حم	.106
107.	41/Fussılet 1		.107
108.	42/Şûrâ 1		.108
109.	43/Zuhruf 1		.109
110.	44/Duhân 1		.110
111.	45/Câsiye 1		.111
112.	46/Ahkâf 1		.112
113.	43/Zuhruf 2	وَٱلْكِتَابِ ٱلْمُبِينِ	.113
114.	44/Duhân 2		.114
115.	43/Zuhruf 83	فَذَرْهُمْ يَخُوضُواْ وَيَلْعَبُواْ حَتَّىٰ يُلَٰقُواْ يَوْمَهُمُ ٱلَّذِي يُوعَدُونَ	.115
116.	70/Meâric 42		.116
117.	52/Tûr 19	كُلُواْ وَٱشْرَبُواْ هَنِيٓـًٔا بِمَا كُنتُمْ تَعْمَلُونَ	.117
118.	77/Mürselât 43		.118
119.	52/Tûr 40	أَمْ تَسْأَلُهُمْ أَجْرًا فَهُم مِّن مَّغْرَمٍ مُّثْقَلُونَ	.119
120.	68/Kalem 46		.120
121.	52/Tûr 41	أَمْ عِندَهُمُ ٱلْغَيْبُ فَهُمْ يَكْتُبُونَ	.121
122.	68/Kalem 47		.122
123.	56/Vâkıâ 67	بَلْ نَحْنُ مَحْرُومُونَ	.123
124.	68/Kalem 27		.124
125.	56/Vâkıâ 74	فَسَبِّحْ بِٱسْمِ رَبِّكَ ٱلْعَظِيمِ	.125
126.	69/Hâkka 52		.126
127.	56/Vâkıâ 80	تَنزِيلٌ مِّن رَّبِّ ٱلْعَالَمِينَ	.127
128.	69/Hâkka 43		.128
129.	59/Haşr 1	سَبَّحَ لِلَّهِ مَا فِي ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَمَا فِي ٱلأَرْضِ وَهُوَ ٱلْعَزِيزُ ٱلْحَكِيمُ	.129
130.	61/Saff 1		.130
131.	68/Kalem 15	إِذَا تُتْلَىٰ عَلَيْهِ آيَاتُنَا قَالَ أَسَاطِيرُ ٱلأَوَّلِينَ	.131
132.	83/Mutaffifîn 13		.132
133.	69/Hâkka 22	فِي جَنَّةٍ عَالِيَةٍ	.133
134.	88/Gâşiye 10		.134

Tablo 2: Kur'ân'daki Kısmen Mutâbık Âyetler

	Kur'ân'daki Kısmen Mutâbık Âyetler		
1.	1/Fâtiha 1	ٱلْحَمْدُ للهِ رَبِّ ٱلْعَالَمِينَ	.1
2.	37/Sâffât 182	وَٱلْحَمْدُ للهِ رَبِّ ٱلْعَالَمِينَ	.2
3.	2/Bakara 95	وَلَنْ يَتَمَنَّوْهُ أَبَداً بِمَا قَدَّمَتْ أَيْدِيهِمْ وَٱللَّهُ عَلِيمٌ بِٱلظَّالِمِينَ	.3
4.	62/Cuma 7	وَلَنْ يَتَمَنَّوْنَهُ أَبَداً بِمَا قَدَّمَتْ أَيْدِيهِمْ وَٱللَّهُ عَلِيمٌ بِٱلظَّالِمِينَ	.4
5.	2/Bakara 147	ٱلْحَقُّ مِن رَّبِّكَ فَلاَ تَكُونَنَّ مِنَ ٱلْمُمْتَرِينَ	.5
6.	3/Âl-i İmrân 60	ٱلْحَقُّ مِن رَّبِّكَ فَلاَ تَكُنْ مِنَ ٱلْمُمْتَرِينَ	.6
7.	3/Âl-i İmrân 182	ذٰلِكَ بِمَا قَدَّمَتْ أَيْدِيكُمْ وَأَنَّ ٱللَّهَ لَيْسَ بِظَلاَّمٍ لِّلْعَبِيدِ	.7
8.	8/Enfâl 51	ذٰلِكَ بِمَا قَدَّمَتْ أَيْدِيكُمْ وَأَنَّ ٱللَّهَ لَيْسَ بِظَلاَّمٍ لِّلْعَبِيدِ	.8
9.	22/Hacc 62	ذٰلِكَ بِأَنَّ ٱللَّهَ هُوَ ٱلْحَقُّ وَأَنَّ ما يَدْعُونَ مِن دُونِهِ هُوَ ٱلْبَاطِلُ وَأَنَّ ٱللَّهَ هُوَ ٱلْعَلِيُّ ٱلْكَبِيرُ	.9
10.	7/A'râf 15	قَالَ إِنَّكَ مِنَ المنظَرِينَ	.10
11.	15/Hicr 37	قَالَ فإِنَّكَ مِنَ المنظَرِينَ	.11
12.	38/Sâd 80	قَالَ فإِنَّكَ مِنَ المنظَرِينَ	.12
13.	7/A'râf 45	ٱلَّذِينَ يَصُدُّونَ عَن سَبِيلِ ٱللَّهِ وَيَبْغُونَهَا عِوَجاً وَهُمْ بِٱلآخِرَةِ كَافِرُونَ	.13
14.	11/Hûd 19	ٱلَّذِينَ يَصُدُّونَ عَن سَبِيلِ ٱللَّهِ وَيَبْغُونَهَا عِوَجاً وَهُمْ بِٱلآخِرَةِ هُمْ كَافِرُونَ	.14
15.	7/A'râf 78	فَأَخَذَتْهُمُ ٱلرَّجْفَةُ فَأَصْبَحُواْ فِي دَارِهِمْ جَاثِمِينَ	.15
16.	29/Ankebût 37	فَكَذَّبُوهُ فَأَخَذَتْهُمُ ٱلرَّجْفَةُ فَأَصْبَحُواْ فِي دَارِهِمْ جَاثِمِينَ	.16
17.	7/A'râf 152	قَالُواْ إِنَّآ إِلَىٰ رَبِّنَا مُنقَلِبُونَ	.17
18.	43/Zuhruf 14	وَإِنَّآ إِلَىٰ رَبِّنَا لَمُنقَلِبُونَ	.18
19.	7/A'râf 200	وَإِمَّا يَنزَغَنَّكَ مِنَ ٱلشَّيْطَٰنِ نَزْغٌ فَٱسْتَعِذْ بِٱللَّهِ إِنَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ	.19
20.	41/Fussilet 36	وَإِمَّا يَنزَغَنَّكَ مِنَ ٱلشَّيْطَٰنِ نَزْغٌ فَٱسْتَعِذْ بِٱللَّهِ إِنَّهُ هُوَ ٱلسَّمِيعُ ٱلْعَلِيمُ	.20
21.	11/Hûd 22	لا جَرَمَ أَنَّهُمْ فِي ٱلآخِرَةِ هُمُ ٱلأَخْسَرُونَ	.21
22.	16/Nahl 109	لاَ جَرَمَ أَنَّهُمْ فِي ٱلآخِرَةِ هُمُ ٱلْخَاسِرونَ	.22

23.	12/Yûsuf 2	إِنَّآ أَنزَلْنَاهُ قُرْآناً عَرَبِيّاً لَّعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ	.23
24.	43/Zuhruf 3	إِنَّا جَعَلْنَاهُ قُرْآناً عَرَبِيّاً لَّعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ	.24
25.	12/Yûsuf 22	وَلَمَّا بَلَغَ أَشُدَّهُ آتَيْنَاهُ حُكْماً وَعِلْماً وَكَذَٰلِكَ نَجْزِي ٱلْمُحْسِنِينَ	.25
26.	28/Kasas 14	وَلَمَّا بَلَغَ أَشُدَّهُ وَٱسْتَوَىٰ آتَيْنَاهُ حُكْماً وَعِلْماً وَكَذَٰلِكَ نَجْزِي ٱلْمُحْسِنِينَ	.26
27.	15/Hicr 1	الٓرَ تِلْكَ آيَاتُ ٱلْكِتَابِ وَقُرْآنٍ مُّبِينٍ	.27
28.	27/Neml 1	طسٓ تِلْكَ آيَاتُ ٱلْقُرْآنِ وَكِتَابٍ مُّبِينٍ	.28
29.	15/Hicr 11	وَمَا يَأْتِيهِم مِّن رَّسُولٍ إِلاَّ كَانُواْ بِهِ يَسْتَهْزِئُونَ	.29
30.	43/Zuhruf 7	وَمَا يَأْتِيهِم مِّنْ نَّبِيٍّ إِلاَّ كَانُواْ بِهِ يَسْتَهْزِئُونَ	.30
31.	15/Hicr 12	كَذَٰلِكَ نَسْلُكُهُ فِي قُلُوبِ ٱلْمُجْرِمِينَ	.31
32.	26/Şuarâ' 200	كَذَٰلِكَ سَلَكْنَاهُ فِي قُلُوبِ ٱلْمُجْرِمِينَ	.32
33.	15/Hicr 35	وَإِنَّ عَلَيْكَ ٱللَّعْنَةَ إِلَىٰ يَوْمِ ٱلدِّينِ	.33
34.	38/Sâd 78	وَإِنَّ عَلَيْكَ لَعْنَتِي إِلَىٰ يَوْمِ ٱلدِّينِ	.34
35.	15/Hicr 82	وَكَانُواْ يَنْحِتُونَ مِنَ ٱلْجِبَالِ بُيُوتاً آمِنِينَ	.35
36.	26/Şuarâ' 149	وَتَنْحِتُونَ مِنَ ٱلْجِبَالِ بُيُوتاً فَارِهِينَ	.36
37.	16/Nahl 34	فَأَصَابَهُمْ سَيِّئَاتُ مَا عَمِلُواْ وَحَاقَ بِهِم مَّا كَانُواْ بِهِ يَسْتَهْزِئُونَ	.37
38.	39/Zümer 48	وَبَدَا لَهُمْ سَيِّئَاتُ مَا كَسَبُواْ وَحَاقَ بِهِم مَّا كَانُواْ بِهِ يَسْتَهْزِئُونَ	.38
39.	45/Câsiye 33	وَبَدَا لَهُمْ سَيِّئَاتُ مَا عَمِلُواْ وَحَاقَ بِهِم مَّا كَانُواْ بِهِ يَسْتَهْزِئُونَ	.39
40.	16/Nahl 43	وَمَآ أَرْسَلْنَا مِن قَبْلِكَ إِلاَّ رِجَالاً نُّوحِيَ إِلَيْهِمْ فَٱسْأَلُواْ أَهْلَ ٱلذِّكْرِ إِن كُنتُمْ لاَ تَعْلَمُونَ	.40
41.	21/Enbiyâ 7	وَمَآ أَرْسَلْنَا قَبْلَكَ إِلاَّ رِجَالاً نُّوحِيَ إِلَيْهِمْ فَاسْئَلُوۤاْ أَهْلَ ٱلذِّكْرِ إِن كُنتُمْ لاَ تَعْلَمُونَ	.41
42.	20/Tâ Hâ 9	وَهَلْ أَتَاكَ حَدِيثُ مُوسَىٰ	.42
43.	79/Nâziât 15	هَلْ أَتَاكَ حَدِيثُ مُوسَىٰ	.43
44.	21/Enbiyâ 16	وَمَا خَلَقْنَا ٱلسَّمَآءَ وَٱلأَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا لَٰعِبِينَ	.44
45.	44/Duhân 38	وَمَا خَلَقْنَا ٱلسَّمَٰوٰتِ وَٱلأَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا لَٰعِبِينَ	.45
46.	21/Enbiyâ 70	وَأَرَادُواْ بِهِ كَيْداً فَجَعَلْنَاهُمُ ٱلأَخْسَرِينَ	.46
47.	37/Sâffât 98	فَأَرَادُواْ بِهِ كَيْداً فَجَعَلْنَاهُمُ ٱلأَسْفَلِينَ	.47
48.	21/Enbiyâ 92	إِنَّ هَٰذِهِ أُمَّتُكُمْ أُمَّةً وَاحِدَةً وَأَنَا رَبُّكُمْ فَٱعْبُدُونِ	.48
49.	23/Mü'minûn 52	وَإِنَّ هَٰذِهِ أُمَّتُكُمْ أُمَّةً وَاحِدَةً وَأَنَا رَبُّكُمْ فَٱتَّقُونِ	.49
50.	22/Hacc 10	ذَٰلِكَ بِمَا قَدَّمَتْ يَدَاكَ وَأَنَّ ٱللَّهَ لَيْسَ بِظَلاَّمٍ لِّلْعَبِيدِ	.50
51.	Lokmân 30	ذَٰلِكَ بِأَنَّ ٱللَّهَ هُوَ ٱلْحَقُّ وَأَنَّ مَا يَدْعُونَ مِن دُونِهِ ٱلْبَاطِلُ وَأَنَّ ٱللَّهَ هُوَ ٱلْعَلِيُّ ٱلْكَبِيرُ	.51
52.	22/Hacc 64	لَّهُ مَا فِي ٱلسَّمَٰوٰتِ وَمَا فِي ٱلأَرْضِ وَإِنَّ ٱللَّهَ لَهُوَ ٱلْغَنِيُّ ٱلْحَمِيدُ	.52
53.	Lokmân 62	لِلَّهِ مَا فِي ٱلسَّمَٰوٰتِ وَٱلأَرْضِ إِنَّ ٱللَّهَ هُوَ ٱلْغَنِيُّ ٱلْحَمِيدُ	.53
54.	23/Mü'minûn 9	وَٱلَّذِينَ هُمْ عَلَىٰ صَلَوَاتِهِمْ يُحَافِظُونَ	.54
55.	Me'aric 34	وَالَّذِينَ هُمْ عَلَىٰ صَلاَتِهِمْ يُحَافِظُونَ	.55
56.	23/Mü'minûn 79	وَهُوَ ٱلَّذِي ذَرَأَكُمْ فِي ٱلأَرْضِ وَإِلَيْهِ تُحْشَرُونَ	.56
57.	67/Mülk 24	قُلْ هُوَ ٱلَّذِي ذَرَأَكُمْ فِي ٱلأَرْضِ وَإِلَيْهِ تُحْشَرُونَ	.57
58.	23/Mü'minûn 82	قَالُوۤاْ أَإِذَا مِتْنَا وَكُنَّا تُرَاباً وَعِظَاماً أَإِنَّا لَمَبْعُوثُونَ	.58
59.	37/Sâffât 16	أَءِذَا مِتْنَا وَكُنَّا تُرَاباً وَعِظَاماً أَءِنَّا لَمَبْعُوثُونَ	.59
60.	37/Sâffât 53	أَءِذَا مِتْنَا وَكُنَّا تُرَاباً وَعِظَاماً أَءِنَّا لَمَدِينُونَ	.60
61.	23/Mü'minûn 83	لَقَدْ وُعِدْنَا نَحْنُ وَآبَآؤُنَا هَٰذَا مِن قَبْلُ إِنْ هَٰذَآ إِلاَّ أَسَاطِيرُ ٱلأَوَّلِينَ	.61
62.	27/Neml 68	لَقَدْ وُعِدْنَا هَٰذَا نَحْنُ وَآبَآؤُنَا مِن قَبْلُ إِنْ هَٰذَآ إِلاَّ أَسَاطِيرُ ٱلأَوَّلِينَ	.62
63.	26/Şuarâ' 24	قَالَ رَبُّ ٱلسَّمَٰوٰتِ وَٱلأَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَآ إِن كُنتُمْ مُّوقِنِينَ	.63
64.	44/Duhân 7	رَبِّ ٱلسَّمَٰوٰتِ وَٱلأَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَآ إِن كُنتُم مُّوقِنِينَ	.64

2. Mukâtil ve Taberî'nin Ayetleri Analizi

Mukâtil b. Süleymân tefsirinde bir ayeti incelerken o ayeti bir başlık gibi kullanmış ve o başlığın altına ayette yer alan kelimelere dair analizler yapmıştır. Ayrıca ayetin içeriği ile ilgili sahabe ve tabiin sözlerine dayanan şahsi yorumlarını da dile getirmiştir. Ne var ki dayandığı bu görüşlerin sened ve metinlerini yazmamıştır. Taberi ise Mukâtil gibi ayetleri başlık olarak kullanmıştır. her ayetin altında ayetle ilgili farklı rivayetleri sened ve metinleri ile birlikte zikretmiş, zaman zaman da kendi görüşünü dile getirmiştir. Biz de çalışmamızın bu başlığı altında, incelemeye tabi tutacağımız âyetlere dair hem Mukâtil b. Süleymân'ın hem de Taberî'nin tefsirlerinde aktardıkları rivâyetler ve kendi açıklamalarını sunduktan sonra karşılaşılan durumlarla ilgili değerlendirmeler yapmayı hedefliyoruz.

2.1. Mukâtil ve Taberî Tefsirlerinde Yûnus 10/48 Âyeti

Bu âyet, Kur'ân'da 6 farklı yerde aynı şekilde tekrar etmektedir. Şimdi Her iki alimin ilgili ayetlere dair zikrettikleri rivayetleri analiz etmeye çalışalım.

❖ **وَيَقُولُونَ مَتَىٰ هَٰذَا ٱلْوَعْدُ إِن كُنتُمْ صَادِقِينَ** (Yûnus 10/48.)

"Şayet dedikleriniz doğruysa ne zaman gerçekleşecek şu tehdit? diyorlar." (Karaman vd., 2018, 213).

{ وَيَقُولُونَ } ، يعني الكفار لنبيهم، { مَتَىٰ هَٰذَا ٱلْوَعْدُ إِن كُنتُمْ صَادِقِينَ} [آية: 48]، وذلك قوله: {ٱئْتِنَا بِعَذَابِ ٱللَّهِ إِن كُنتَ مِنَ ٱلصَّادِقِينَ} (Mukâtil bin Süleymân, 2003, 2/94.)

"Yani peygambere nankörlük eden kafirler 'Şayet dedikleriniz doğruysa şu tehdit ne zaman gerçekleşecek?' 'diyorlar'. Benzer şekilde şu ayet de bunu ifade eder: 'Şayet doğru söylüyorsan Allâh'ın azabını bize getiriver (de görelim).' "

يقول تعالى ذكره لنبيه ﷺ: ويقول هؤلاء المشركون من قومك يا مُحَمَّد { مَتَى هَذَا الوَعْدُ } الذي تعدنا أنه يأتينا من عند الله؟ وذلك قيام الساعة { إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ } أنت ومن تبعك فيما تعدوننا به من ذلك. (Taberî, ts., XII, 189.)

"Allah elçisine bu ayetle şunu diyor: 'Ey Muhammed, kavminin müşrikleri diyorlar ki; Sen ve sana uyanlar bu konuda 'şayet doğru söylüyorsanız.' bize Allâh tarafından geleceğine dair vaatte bulunduğunuz 'bu vaat ne zamandır.' ki bu vaat de kıyametin kopmasıdır."

❖ **وَيَقُولُونَ مَتَىٰ هَٰذَا ٱلْوَعْدُ إِن كُنتُمْ صَادِقِينَ** (Enbiyâ, 21/38.)

"Eğer doğru söylüyorsanız, bu tehdit ne zaman gerçekleşecek? diye soruyorlar." (Karaman vd., 2018, 324).

{ وَيَقُولُونَ مَتَىٰ هَٰذَا ٱلْوَعْدُ إِن كُنتُمْ صَادِقِينَ } [آية: 38] وذلك أن كفار مكة قالوا للنبي ﷺ: متى هذا العذاب الذى تعدنا، إن كنت صادقاً، يقولون ذلك مستهزئين تكذيباً بالعذاب. (Mukâtil, 2003, II, 358.)

"Bu ayet Mekke kafirlerinin peygamberlerine (sav.) onun vaadiyle alay etmek ve azabı yalanlamak için 'Şayet doğru söylüyorsan hani bize vaat ettiğin azap nerede?' diye sormaları ile ilgilidir."

وقوله: { وَيَقُولُونَ مَتَى هَذَا الوَعْدُ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ } يقول تعالى ذكره: ويقول هؤلاء المستعجلون ربهم بالآيات والعذاب لمحمد ﷺ: متى هذا الوعد؟ يقول: متى يجيئنا هذا الذي تعدنا من العذاب إن كنتم صادقين فيما تعدوننا به من ذلك؟ وقيل: { هَذَا الوَعْدُ } والمعنى الموعود لمعرفة السامعين معناه. وقيل: { إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ } كأنهم قالوا ذلك لرسول الله ﷺ وللمؤمنين به. و«متى» في موضع نصب، لأن معناه: أي وقت هذا الوعد وأيّ يوم هو فهو نصب على الظرف لأنه وقت. (Taberî, ts., XVI, 276.)

"Allah bu ayetinde vaat edilen azap ve diğer işaretler hususunda Rablerini acele etmesini dileyenlerin 'Bu vaat ne zaman gerçekleşecek? Şayet doğru söylüyorsan bize gelmesini vaat ettiğin ve bizi kendisi ile korkuttuğun azap ne zaman gelecek?' diye sormaları ile ilgilidir. Burada 'bu azap' ifadesi, işitenlerin vaat edilen şeyin anlamını bildiğini ifade eder. 'Şayet doğru söylüyorsanız' ifadesi ise hem peygamebere (sav.) hem de müminlere atıf olduğu söylenmiştir. …"

❖ **وَيَقُولُونَ مَتَىٰ هَٰذَا ٱلْوَعْدُ إِن كُنتُمْ صَادِقِينَ** (Neml 27/71.)

"Eğer doğru söylüyorsanız bu tehdit ne zaman gerçekleşecek? diye soruyorlar." (Karaman vd., 2018, 382).

{ وَيَقُولُونَ مَتَىٰ هَٰذَا ٱلْوَعْدُ } يعنون العذاب، { إِن كُنتُمْ صَادِقِينَ } [آية: 71] يعني النبي ﷺ وحده بأن العذاب نازل بنا، { قُلْ عَسَىٰ أَن يَكُونَ رَدِفَ لَكُم } يعني قريب لكم { بَعْضُ ٱلَّذِي تَسْتَعْجِلُونَ } [آية: 72] فكان بعض العذاب القتل ببدر، وسائر العذاب لهم فيما بعد الموت.(Mukâtil, 2003, II, 484.)

" 'Bu tehdit ne zaman gerçekleşecek?' ten kasıt azaptır. 'Eğer doğru söylüyorsanız' dan kasıt ise sadece azabın üzerimize gelecek olduğunu bildiren peygamberdir. 'De ki: Çarçabuk gelip çatmasını dilediğiniz o azabın birazcığı neredeyse gelmek üzere size.' Bu azap yani Bedir savaşı ve öldükten sonra çekeceğiniz azap size çok yakındır."

يقول تعالى ذكره: ويقول مشركو قومك يا محمد، المكذّبوك فيما أتيتهم به من عند ربك. { مَتى } يكون { هَذَا الوَعْدُ } الذي تعدُناه من العذاب، الذي هو بنا فيما تقول حالّ { إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ } فيما تعدوننا به (Taberî, ts., XVIII, 113.)

"Onlar: 'Eğer doğru söylüyorsanız bu vaadedilen ne zamandır?' derler. Ey Muhammed, senin, rabbinin katından getirdiklerini yalanlayan müşrik ve kâfirler derler ki: 'Eğer doğru söylüyorsanız, bizim başımıza geleceğini söylediğiniz azap ne zamandır?'. "

❖ **وَيَقُولُونَ مَتَىٰ هَٰذَا ٱلْوَعْدُ إِن كُنتُمْ صَادِقِينَ** (Sebe' 34/29.)

"Eğer doğru söylüyorsanız, bu vaad ne zaman gerçekleşecek, söyleyin bakalım! diyorlar." (Karaman vd., 2018, 430).

{ وَيَقُولُونَ مَتَىٰ هَٰذَا ٱلْوَعْدُ } الذي تعدنا يا مُحَمَّد { إِن كُنتُمْ صَادِقِينَ } [آية: 29] إن كنت صادقاً بأن العذاب نازل بنا في الدنيا (Mukâtil, 2003, III, 65.)

"Ey Muhammed! Şayet dünyada bize azap geleceğine dair söylediğin sözünde doğruysan hadi söyle bize, vadettiğin bu azap ne zaman gelecek?"

يقول تعالى ذكره: ويقول هؤلاء المشركون بالله إذا سمعوا وعيد الله الكفار وما هو فاعل بهم في معادهم مما أنزل الله في كتابه: { مَتى هَذَا الوَعْدُ } جائياً، وفي أيّ وقت هو كائن { إِنْ كُنْتُمْ فيما تَعِدُونا } من ذلك { صَادِقِينَ } أنه كائن (Taberî, ts., XIX, 289.)

"Müşrikler: 'Eğer doğru söylüyorsanız bu vaadedilen ne zamandır? derler. Bu müşrikler, Allanın, haklarındaki herhangi bir tehdidini işittiklerinde Resulullaha ve müminlere alaylı bir şekilde: "Bu vaadedilen ne zaman gerçekleşecektir?' derler."

❖ **وَيَقُولُونَ مَتَىٰ هَٰذَا ٱلْوَعْدُ إِن كُنتُمْ صَادِقِينَ** (Yâ Sîn 36/48.)

"Ve şöyle derler: Şayet gerçekten doğru söylüyorsanız, bu tehdit hani ne zaman gerçekleşecek?." (Karaman vd., 2018, 442).

{ وَيَقُولُونَ مَتَىٰ هَذَا ٱلْوَعْدُ إِن كُنتُمْ صَادِقِينَ } [آية: 48] بأن العذاب نازل بنا في الدنيا يقول الله عز وجل: { مَا يَنظُرُونَ إِلاَّ صَيْحَةً وَاحِدَةً } لا مثنوية لها { تَأْخُذُهُمْ وَهُمْ يَخِصِّمُونَ } [آية: 49] وهم يتكلمون في الأسواق، والمجالس، وهم أعز ما كانوا. (Mukâtil, 2003, III, 88.)

"Dünyada bize azap geleceğine dair sözünde doğruysan söyle ne zaman gelecek bu azap? sözlerine Allah'ın şu ayeti cevap niteliğindedir: 'Çekişip dururlarken kendilerini yakalayacak bir tek çığlığı beklerler.' Yani onlar çarşılarda çeşitli meclislerde konuşmaya dalmışken o azap onları yakalayıverecek de onlar buna asla olmaya güç yetiremeyeceklerdir."

يقول تعالى ذكره: ويقول هؤلاء المشركون المكذّبون وعيدَ الله، والبعثَ بعد الممات، يستعجلون ربهم بالعذاب { مَتى هَذَا الوَعْدُ }: أي الوعد بقيام الساعة { إنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ } أيها القوم، وهذا قولهم لأهل الإيمان بالله ورسوله. (Taberî, ts., XIX, 450.)

"Eğer doğru söylüyorsanız bu vaadedilen ne zamandır? derler. Bu müşrikler, kıyamet gününün gelmesini alaya alarak: 'Eğer doğru söyleyenlerdenseniz bu vaadedilen kıyamet ne zamandır?" derler. Rablerinin kendilerini hemen cezalandırmasını isterler.' Bu sözleri kavimlerinden Allah'a ve resulüne inananlara yöneliktir."

❖ **وَيَقُولُونَ مَتَىٰ هَٰذَا ٱلْوَعْدُ إِن كُنتُمْ صَادِقِينَ** (Mülk 67/25.)

"Doğru sözlü iseniz (söyleyin), bu tehdit ne zaman gerçekleşecek?" derler." (Karaman vd., 2018, 562).

قوله: { وَيَقُولُونَ مَتَىٰ هَٰذَا ٱلْوَعْدُ } يقول: متى هذا الذي توعدنا به، فأنزل الله عز وجل: { وَيَقُولُونَ مَتَىٰ هَٰذَا ٱلْوَعْدُ إِن كُنتُمْ صَادِقِينَ } [آية: 25] بأن العذاب نازل بنا في الدنيا، يقول الله تعالى لنبيه ﷺ: { قُلْ } لكفار مكة: { إِنَّمَا ٱلْعِلْمُ } يعني علم نزول العذاب بكم ببدر { عِندَ ٱللَّهِ } وليس بيدي { وَإِنَّمَآ أَنَا۠ نَذِيرٌ } بالعذاب { مُّبِينٌ } [آية: 26]. قوله: { فَلَمَّا رَأَوْهُ زُلْفَةً } يعني النار والعذاب في الآخرة قريباً { سِيٓـَٔتْ وُجُوهُ ٱلَّذِينَ كَفَرُواْ } يعني سيء لذلك وجوههم { وَقِيلَ } لهم، يعني قالت لهم الخزنة: { هَٰذَا } العذاب { ٱلَّذِي كُنتُم بِهِ تَدَّعُونَ } [آية: 27]، يعني تمترون في الدنيا. (Mukâtil, 2003, III, 385.)

{ وَيَقُولُونَ مَتَى هَذَا الوَعْدُ إنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ } يقول جلّ ثناؤه: ويقول المشركون: متى يكون ما تعدنا من الحشر إلى الله إن كنتم صادقين في وعدكم إيانا ما تعدوننا. (Taberî, ts., XXIII, 134-135.)

"Kâfirler: 'Eğer doğru söylüyorsanız bu vaadedîlen ne zamandır?' derler. Kâfirler, "Bize vaadettiğiniz, öldükten sonra dirilme işinde doğru söylüyorsanız, söyleyin bakalım, kıyamet ne zaman kopacak ve biz, Allah'ın huzurunda ne zaman bir araya getirileceğiz?"

Değerlendirme 1:

Yukarıda yer alan rivâyetlerde Mukâtil âyetteki faili *Mekkeli Kafirler;* vaîdi ise *azap-dünyada gelecek olan bir azap* olarak açıklamıştır. Kullanılan rivâyetler tam olarak aynı olmasa da içerikleri birbirleriyle uyum içindedir. Birinde fail öne çıkarılmışken diğerinde hakkında bilgi istenilen konudan (vaîd) söz edilmiştir.

Taberî ise, âyetteki faili *kavminin müşrikleri/Allah'ın azabının gelmesi için acele edenler;* vaîdı ise *azap-kıyametin kopması* olarak açıklamıştır. Aynı âyetin izahında kullanılan rivâyetler içerik itibariyle uyuşsa da birebir aynı değildir.

Mukâtil ve Taberî, farklı yerlerde aynı şekilde geçen bu âyeti açıklarken birbirlerinden metin olarak farklı ancak içerik olarak kimi benzer kimi farklı rivâyetleri kullanmışlardır. Ancak ne Mukâtil ne de Taberî, farklı yerlerde geçen aynı âyeti açıklarken birebir aynı rivâyet kullanmamışlardır.

2.2. Mukâtil ve Taberî Tefsirlerinde Tevbe 9/73 Âyeti

Bu âyet, Kur'ân'da 2 farklı yerde aynı şekilde tekrar etmektedir. Şimdi her iki alimin ilgili ayetlere dair zikrettikleri rivayetleri analiz etmeye çalışalım.

❖ **{ يَٰٓأَيُّهَا ٱلنَّبِيُّ جَاهِدِ ٱلْكُفَّارَ وَٱلْمُنَافِقِينَ وَٱغْلُظْ عَلَيْهِمْ وَمَأْوَاهُمْ جَهَنَّمُ وَبِئْسَ ٱلْمَصِيرُ }** (Tevbe 9/73.)

"Ey peygamber! Kafirlere ve münafıklara karşı cihad et ve onlara karşı çetin ol. Onların varacakları yer cehennemdir. Ne kötü bir varış yeridir orası!" (Karaman vd., 2018, 198).

قوله: { يَٰٓأَيُّهَا ٱلنَّبِيُّ جَاهِدِ ٱلْكُفَّارَ وَٱلْمُنَافِقِينَ } ، يعني كفار العرب بالسيف، { وَٱغْلُظْ عَلَيْهِمْ } على المنافقين باللسان، ثم ذكر مستقرهم في الآخرة، فقال: { وَمَأْوَاهُمْ جَهَنَّمُ } ، يعني مصيرهم جهنم، يعني كلا الفريقين، { وَبِئْسَ ٱلْمَصِيرُ } [آية: 73]، يعني حين يصيرون إليها. (Mukâtil, 2003, II, 59.)

" 'Ey peygamber! Kafirlere ve münafıklara karşı cihad et.' Yani Kafir olan Araplarla kılıçla mücadele et. 'Onlara karşı çetin ol.' Yani münafıklara karşı dilinle mücadele et. Sonra ayetin devamıyla da onların ahiretteki yerleri belirtilmiştir. Buna göre hem kafirlerin hem de münafıkların varıp kalacakları yer cehennemdir."

يقول تعالى ذكره: يا أيها النبيّ جاهد الكفار بالسيف والسلاح والمنافقين.

واختلف أهل التأويل في صفة الجهاد الذي أمر الله نبيه به في المنافقين، فقال بعضهم: أمره بجاهدهم باليد واللسان، وبكل ما أطاق جهادهم به. ذكر من قال ذلك:

حدثنا ابن وكيع، قال: ثنا حميد بن عبد الرحمن ويحيى بن آدم، عن حسن بن صالح، عن عليّ بن الأقمر، عن عمرو بن جندب، عن ابن مسعود، في قوله تعالى: { جاهِدِ الكُفَّارَ وَالمُنَافِقِينَ } قال: بيده، فإن لم يستطع فبلسانه، فإن لم يستطع فبقلبه، فإن لم يستطع فليكفهرّ في وجهه.

وقال آخرون: بل أمره بجهادهم باللسان. ذكر من قال ذلك:

حدثني المثنى، قال: ثنا أبو صالح، قال: ثني معاوية، عن عليّ، عن ابن عباس، قوله تعالى: { يا أيّها النّبي جاهِدِ الكُفَّارَ وَالمُنَافِقِينَ وَاغْلُظْ عَلَيْهِمْ } فأمره الله بجهاد الكفار بالسيف والمنافقين باللسان، وأذهب الرفق عنهم.

حدثنا القاسم، قال: ثني الحسين، قال: ثني حجاج، عن ابن جريج، قال: قال ابن عباس: { جاهِدِ الكُفَّارَ وَالمُنَافِقِينَ } قال: الكفار بالقتال، والمنافقين: أن تغلظ عليهم بالكلام.

حُدثت عن الحسين بن الفرج، قال: سمعت أبا معاذ، قال: أخبرنا عبيد بن سليمان، قال: سمعت الضحاك يقول في قوله: { جاهِدِ الكُفَّارَ وَالمُنَافِقِينَ وَاغْلُظْ عَلَيْهِمْ } يقول: جاهد الكفار بالسيف، وأغلظ على المنافقين بالكلام وهو مجاهدتهم.

وقال آخرون: بل أمره بإقامة الحدود عليهم.

ذكر من قال ذلك: حدثنا محمد بن عبد الأعلى، قال: ثنا محمد بن ثور، عن معمر، عن الحسن: { جاهِدِ الكُفَّارَ وَالمُنَافِقِينَ } قال: جاهد الكفار بالسيف، والمنافقين بالحدود، أقم عليهم حدود الله.

حدثنا بشر، قال: ثنا يزيد، قال: ثنا سعيد، عن قتادة، قوله: { يا أيُّها النَّبي جاهِدِ الكُفَّارَ وَالمُنَافِقِينَ وَاغْلُظْ عَلَيْهِمْ } قال: أمر الله نبيه ﷺ أن يجاهد الكفار بالسيف، ويغلظ على المنافقين في الحدود.

قال أبو جعفر: وأولى الأقوال في تأويل ذلك عندي بالصواب ما قال ابن مسعود، من أن الله أمر نبيه ﷺ من جهاد المنافقين، بنحو الذي أمره به من جهاد المشركين.

فإن قال قائل: فكيف تركهم ﷺ مقيمين بين أظهر أصحابه مع علمه بهم؟ قيل: إن الله تعالى ذكره إنما أمر بقتال من أظهر منهم كلمة الكفر، ثم أقام على إظهاره ما أظهر من ذلك. وأما من إذا اطلع عليه منهم أنه تكلم بكلمة الكفر وأخذ بها، أنكرها ورجع عنها وقال: إني مسلم، فإن حكم الله في كل من أظهر الإسلام بلسانه، أن يحقن بذلك له دمه وماله وإن كان معتقدا غير ذلك، وتوكل هو جلّ ثناؤه بسرائرهم، ولم يجعل للخلق البحث عن السرائر فلذلك كان النبي ﷺ مع علمه بهم وإطلاع الله إياه على ضمائرهم واعتقاد صدورهم، كان يقرّهم بين أظهر الصحابة، ولا يسلك بجهادهم مسلك جهاد من قد ناصبه الحرب على الشرك بالله لأن أحدهم كان إذا اطلع عليه أنه قد قال قولاً كفر فيه بالله ثم أخذ به أنكره، وأظهر الإسلام بلسانه، فلم يكن ﷺ يأخذه إلا بما أظهر له من قوله عند حضوره إياه وعزمه على إمضاء الحكم فيه، دون ما سلف من قول كان نطق به قبل ذلك، ودون اعتقاد ضميره الذي لم يبح الله لأحد الأخذ به في الحكم وتولّي الأخذ به هو دون خلقه.

وقوله: { وَاغْلُظْ عَلَيْهِمْ } يقول تعالى ذكره: واشدد عليهم بالجهاد والقتال والإرعاب. وقوله: { ومَأْواهُمْ جَهَنَّمُ } يقول: ومساكنهم جهنم وهي مثواهم ومأواهم. { وَبِئْسَ المَصِيرُ } يقول: وبئس المكان الذي يصار إليه جهنم. (Taberî, ts., XI, 566-569.)

"Ey Peygamber, kâfirlerle ve münafıklarla cilıad et. Onlara karşı sert davran. Onların varıp kalacakları yer cehennemdir. Orası, varılacak ne kötü bir yerdir. Ey Peygamber, sen kâfirlere karşı kılıç ve silahla savaş. Münafıklara karşı da dilinle ve delillerle savaş. Onları sindirmek için onlara sert davran. Bu, onların, dünyada iken çekecekleri cezadır. Âhirette ise varıp kalacakları yer, cehennemdir. Orası ne kötü bir yerdir!..

Müfessirler, bu âyette zikredilen, Resulullahın, münafıklara karşı savaşmasının ne şekilde olacağı hususunda farklı görüşler zikretmişlerdir. a- Abdulah b. Mes'ud'a göre Allah bu âyet-i kerime'de Resulullah'a: "Münafıklara karşı hem sözle hem de silahla savaşmasını emretmiştir. b- Abdulah b. Abbas ve Dehhaka göre ise, Allah bu âyeti kerime'de Resulullaha, münafıklara karşı sadece diliyle savaşmasını ve onlara yumuşak davranmamasını kâfirlere karşı ise silahla savaşmasını emretmiştir. c- Hasan-ı Basri ve Katade'ye göre ise, Allah, bu âyet-i kerime'de, Resulullaha, münafıklara islamın emrettiği cezalan uygulamasını emretmiş, kâfirlere karşı ise silahla savaşmasını bildirmiştir.

Taberi, âyet-i kerimede, kâfirlere karşı savaşma ile münafıklara karşı savaşmanın farklı olacağı zikredilmediğinden, her iki sınıfa karşı da genel bir şekilde cihad edilmesi beyan edildiğinden, Abdullah b. Mes'uddan nakledilen birinci görüşü tercih etmenin daha doğru olduğunu, Allah'ın Resulullah'a münafıklara karşı da hem diliyle hem de eliyle savaşmasını emrettiğini söylemiştir. Resulullahın, müslümanların içinde bulunan münafıklara karşı savaşmaması ise, onların, kâfirliklerini söylemelerinden sonra, onu inkâr etmeleri ve ondan dönüp müslüman olduklarını söylemiş olmalarındandır. Bu âyette ise münafıklardan, kâfir olduklarını açığa vurup ta onda devam edenlerle savaşılması emredilmiştir. Resulullah, münafıkların iç yüzlerini, Ali ahin bildirmesiyle öğrenmiş olmasına rağmen onların, teslimiyetçi dış görünüşlerine bakmış ve onlarla savaşmamışım."

❖ **{ يَٰٓأَيُّهَا ٱلنَّبِيُّ جَاهِدِ ٱلْكُفَّارَ وَٱلْمُنَٰفِقِينَ وَٱغْلُظْ عَلَيْهِمْ وَمَأْوَاهُمْ جَهَنَّمُ وَبِئْسَ ٱلْمَصِيرُ }** (Tahrîm 66/9.)

"Ey peygamber! Kâfirlere ve münafıklara karşı cihad et, onlara sert davran. Onların varacağı yer cehennemdir ve bu ne kötü bir sondur!" (Karaman vd., 2018, 560).

{ يَٰٓأَيُّهَا ٱلنَّبِيُّ جَاهِدِ ٱلْكُفَّارَ } بالسيف { وَٱلْمُنَٰفِقِينَ } بالقول { وَٱغْلُظْ عَلَيْهِمْ } يعنى فى الشدة بالقول عليهم { وَمَأْوَاهُمْ جَهَنَّمُ وَبِئْسَ ٱلْمَصِيرُ } [آية: 9]. (Mukâtil, 2003, III, 379.)

"Ey Peygamber! Kafirlerle kılıçla, münafıklarla ise sözle mücadele et. Münafıklara karşı sözlerinde ise şedid ol. Onların sonu muhakkak cehennem olacaktır."

يقول تعالى ذكره لنبيه مُحَمد ﷺ { يا أيُّها النَّبِيُّ جاهِدِ الكُفَّارَ } بالسيف { وَالمنافِقِينَ } بالوعيد واللسان. وكان قتادة يقول في ذلك ما:حدثنا بشر، قال: ثنا يزيد، قال: ثنا سعيد، عن قتادة، قوله: { يا أيُّها النَّبِيُّ جاهِدِ الكُفَّارَ والمنافِقِينَ } قال: أمر الله نبيه عليه الصلاة والسلام أن يجاهد الكفار بالسيف، ويغلظ على المنافقين بالحدود.

{ وَاغْلُظْ عَلَيْهِمْ } يقول: واشدد عليهم في ذات الله { ومَأْواهُمْ جَهَنَّمُ } يقول: ومكثهم جهنم، ومصيرهم الذي يصيرون إليه نار جهنم { وَبِئْسَ المِصِيرُ } قال: وبئس الموضع الذي يصار إليه جهنم. (Taberî, ts., XXIII, 110-111.)

"Ey Peygamber, kafirlere ve münafıklara karşı cihad et. Onlara sert davran. Onların sığınacakları yer cehennemdir. O ne kötü bir yerdir. Ey Peygamber, kâfirlere karşı silahla, münafıklara karşı da cezaları uygulama ile ve korkutmalarla cihad et. Onlara karşı sert davran. Onların âhirette varıp kalacakları yer cehennemdir. Orası ne kötü bir yerdir."

Değerlendirme 2:

Mukâtil, bu âyetlerin izahında da birbirine yakın rivâyetleri kullanmıştır. Bu rivâyetler, kafirlerle kılıçla savaşmanın gerekliliği; münafıklarla da sözle savaşmanın gerekliliği konularında kesişmektedir.

Taberî ise bu âyetlerin izahında hem senedi hem de metni ortak olan bir hadis kullanmıştır. Bunun dışında ilk âyeti açıklarken senedi ve içeriği farklı birçok rivâyet de kullanmıştır. Bu rivâyetlerde kafirlele savaşarak, münafıklarla da sözle savaşarak mücadele etmenin gerekliliği üzerinde durulmuştur. Ayrıca münafıklarla Allah'ın koyduğu sınırlara göre mücadelenin imkanı dile getirilmiştir.

2.3. Mukâtil ve Taberî Tefsirlerinde Saff 61/9 Âyeti

Bu âyet, Kur'ân'da 3 farklı yerde neredeyse aynı şekilde, birkaç kelime değişikliği ile tekrar etmektedir. Şimdi her iki alimin ilgili ayetlere dair zikrettikleri rivayetleri analiz etmeye çalışalım.

❖ **هُوَ ٱلَّذِيٓ أَرۡسَلَ رَسُولَهُۥ بِٱلۡهُدَىٰ وَدِينِ ٱلۡحَقِّ لِيُظۡهِرَهُۥ عَلَى ٱلدِّينِ كُلِّهِۦ وَلَوۡ كَرِهَ ٱلۡمُشۡرِكُونَ** (Saff 61/9.)

"Müşrikler istemese de, bütün dinlerin üzerindeki yerini alsın diye resulünü, doğru yol rehberi ve hak din ile gönderen O'dur." (Karaman vd., 2018, 551).

ثم قال: { هُوَ ٱلَّذِيٓ أَرۡسَلَ رَسُولَهُ } مُحَمداً ﷺ { بِٱلۡهُدَىٰ وَدِينِ ٱلۡحَقِّ } يعني الإسلام، يعني دين مُحَمد ﷺ { لِيُظۡهِرَهُۥ عَلَى ٱلدِّينِ كُلِّهِۦ } يعني الأديان كلها، ففعل الله هذا تعالى ذلك، وأظهر دين مُحَمد ﷺ على أهل كل دين، حين قتلهم فأدوا إليه الجزية مثل قوله:{ فَأَيَّدْنَا ٱلَّذِينَ آمَنُواْ عَلَىٰ عَدُوِّهِمْ فَأَصْبَحُواْ ظَٰهِرِينَ } [الصف: 14]. { وَلَوۡ كَرِهَ ٱلۡمُشۡرِكُونَ } [آية: 9] من العرب يعني كفار قريش، لما نزلت هذه الآية: { إِنَّ ٱللَّهَ يُحِبُّ ٱلَّذِينَ يُقَٰتِلُونَ فِي سَبِيلِهِۦ صَفّٗا كَأَنَّهُم بُنۡيَٰنٞ مَّرۡصُوصٞ } [الصف: 4]، قال بعضهم: يا رسول الله، فما لنا من الأجر إذا جاهدنا في سبيل الله، فأنزل الله تعالى: { يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ آمَنُواْ هَلۡ أَدُلُّكُمۡ عَلَىٰ تِجَٰرَةٖ تُنجِيكُم مِّنۡ عَذَابٍ أَلِيمٖ } [آية: 10] يعني وجيع، فقال المسلمون: والله، لو علمنا ما هذه التجارة لأعطينا فيها الأموال والأولاد والأهلين. فبين الله لهم ما هذه التجارة؟ يعني التوحيد. (Mukâtil, 2003, III, 356-357.)

يقول تعالى ذكره: الله الذي أرسل رسوله مُحَمداً بالهدى ودين الحق، يعني ببيان الحقّ ودين الحقّ يعني: وبدين الله، وهو الإسلام.

وقوله: { لِيُظۡهِرَهُۥ على الدّينِ كُلِّه } يقول: ليظهر دينه الحقّ الذي أرسل به رسوله على كلّ دين سواه، وذلك عند نزول عيسى ابن مريم، وحين تصير الملة واحدة، فلا يكون دين غير الإسلام، كما: حدثنا ابن حُمَيد، قال: ثنا مهران، عن سفيان، عن أبي المقدام ثابت بن هرمز، عن أبي هريرة { لِيَظۡهِرَهُۥ على الدّينِ كُلِّه } قال: خروج عيسى ابن مريم.

وقد ذكرنا اختلاف المختلفين في معنى قوله { لِيَظۡهِرَهُۥ على الدّين كُلِّه } والصواب عندنا من القول في ذلك بعلله فيما مضى، بما أغنى عن إعادته في هذا الموضع. وقد: حدثني عبد الحميد بن جعفر، قال: ثنا الأسود بن العلاء، عن أبي سلمة بن عبد الرحمن، عن عائشة قالت: إن رسول الله ﷺ كان يقول: " لا يَذْهَبُ اللَّيْلُ والنَّهارُ حتى تُعْبَدَ اللاَّتُ والعُزَّى " فقالت عائشة: والله يا رسول الله إن كنت لأظنّ حين أنزل الله { هُوَ الَّذِي أَرْسَلَ رَسُولَهُ بالهُدَى وَدِينِ الحَقّ لِيُظْهِرَهُ على الدّينِ كُلِّه }... الآية، أن ذلك سيكون تاماً، فقال: " إنَّهُ سَيَكُونُ مِنْ ذلكَ ما شاءَ اللَّهُ، ثُمَّ يَبْعَثُ اللَّهُ رِيحاً طَيِّبَةً، فَيَتَوَفَّ مَنْ كانَ في قَلْبِهِ مِثْقالُ حَبَّةٍ مِنْ خَرْدَلٍ مَنْ خَيْرٍ، فَيَبْقَى مَنْ لا خَيْرَ فِيهِ، فَيَرْجِعُونَ إلى دِينِ آبائِهِمْ ". (Taberî, ts., XXII, 615-616.)

"Allah, Peygamberi Muhamed'i, hakkı açıklamak vazifesi ile ve hak din olan İslam ile gönderdi ki, müşrikler istemese de bu dini diğer bütün dinlere galip getirsin. Yeryüzünde İslam'dan başka hiçbir dinin kalmayacağı zamanın, Hz. İsa'nın yeryüzüne inerek insanları tek ümmet haline getireceği zaman olduğu rivayet edilmektedir.

Peygamber efendimiz, İslam geldikten sonra inkarcılığı yıkmasına rağmen zamanla insanların yozlaşarak tekrar putlara tapmaya döneceklerini beyan etmiş ve şöyle buyurmuştur: "Lat ve Uzza gibi putlara tekrar-tapınılmadıkça gece ve gündüz yok olmayacaktır." (Kıyamet kopmayacaktır)

Hz. Aişe (ra.) diyor ki: "Dedim ki: 'Ey Allah'ın Resulü, Allah: 'Müşrikler istemese de dinini bütün dinlerden üstün kılmak için peygamberini hidayet ve hak din ile gönderen O'dur.' âyetini indirince ben bu işin tamamlandığını sanıyordum.' Resulullah şöyle buyurdu: "Bu iş, Allah'ın dilediği kadar devam edecektir. Sonra Allah, güzel bir rüzgar gönderecek, kalbinde hardal tanesi kadar iman bulunan herkesi öldürecek, geriye kendisinde hiçbir hayır bulunmayan kimseler kalacaktır. Onlar da atalarının dinlerine dönecektir.'."

❖ **{ هُوَ ٱلَّذِيٓ أَرۡسَلَ رَسُولَهُۥ بِٱلۡهُدَىٰ وَدِينِ ٱلۡحَقِّ لِيُظۡهِرَهُۥ عَلَى ٱلدِّينِ كُلِّهِۦ وَلَوۡ كَرِهَ ٱلۡمُشۡرِكُونَ }** (Tevbe 9/33.)

"Bütün dinlerin üzerindeki yerini alsın diye resulünü, doğru yol rehberi ve hak din ile gönderen O'dur; müşrikler hoşlanmasalar da!" (Karaman vd., 2018, 191).

{ هُوَ ٱلَّذِيٓ أَرۡسَلَ رَسُولَهُ } ، يعني مُحَمداً ﷺ { بِٱلۡهُدَىٰ وَدِينِ ٱلۡحَقِّ } ، يعني دين الإسلام؛ لأن غير دين الإسلام باطل، { لِيُظۡهِرَهُۥ عَلَى ٱلدِّينِ كُلِّهِ } ، يقول: ليعلو بدين الإسلام على كل دين، { وَلَوۡ كَرِهَ ٱلۡمُشۡرِكُونَ } [آية: 33]، يعني مشركي العرب. (Mukâtil, 2003, II, 45.)

" 'Resulünü gönderen O'dur.' Yani Muhammedi (sav.); 'doğru yol rehberi ve hak din ile' yani İslam dini ile, çünkü diğer dinler batıldır. 'bütün dinlerin üzerindeki yerini alsın diye' İslam diğer dinler üzerinde üstün kılınsın diye; 'müşrikler hoşlanmasalar da!' yani arapların müşrikleri."

يقول تعالى ذكره: الله الذي يأبى إلا إتمام دينه ولو كره ذلك جاحدوه ومنكروه، الذي أرسل رسوله مُحَمداً ﷺ بالهدى، يعني: ببيان فرائض الله على خلقه، وجميع اللازم لهم، وبدين الحقّ وهو الإسلام، { لِيُظۡهِرَهُۥ على الدِّينِ كُلِّهِ } يقول: ليعلي الإسلام على الملل كلها، { ولو كَرِهَ المُشْرِكُونَ } بالله ظهوره عليها.

وقد اختلف أهل التأويل في معنى قوله: { لِيُظۡهِرَهُۥ على الدِّينِ كُلِّهِ } فقال بعضهم: ذلك عند خروج عيسى حين تصير الملل كلها واحدة.

ذكر من قال ذلك:

حدثنا مُحَمد بن بشار، قال: ثنا يحيى بن سعيد القطان، قال: ثنا شقيق، قال: ثني ثابت الحداد أبو المقدام، عن شيخ، عن أبي هريرة في قوله: { لِيُظۡهِرَهُۥ على الدِّينِ كُلِّهِ } قال: حين خروج عيسىَ ابن مريم.

حدثنا ابن وكيع، قال: ثنا حميد بن عبد الرحمن، عن فضيل بن مرزوق، قال: ثني من سمع أبا جعفر: { لِيُظۡهِرَهُۥ على الدِّينِ كُلِّهِ } قال: إذا خرج عيسى عليه السلام اتبعه أهل كل دين.

وقال آخرون: معنى ذلك: ليعلمه شرائع الدين كلها فيطلعه عليها.

ذكر من قال ذلك:

حدثني المثنى، قال: ثنا أبو صالح، قال: ثني معاوية، عن عليّ، عن ابن عباس، قوله: { لِيُظۡهِرَهُۥ على الدِّينِ كُلِّهِ } قال: ليظهر الله نبيه على أمر الدين كله، فيعطيه إياه كله، ولا يخفى عليه منه شيء. وكان المشركون واليهود يكرهون ذلك. (Taberî, ts., XI, 422-423.)

"Peygamberi Muhammedi açık delillerle ve hak din olan İslâm ile gönderen Allah'tır. Bunu, müşrikler istemese de İslâm dinini bütün dinlere galip getirmek için yapmıştır. Âyet-i kerimede geçen ve "İslam dinini bütün dinlerden daha üstün kılmak için" şeklinde izah edilen ifadesinin harfi tercümesi, "Allah onu bütün dinlere galip getirsin diye" veya "Allah ona bütün dinleri açıklasın diye." iki şekil de mümkün olduğundan, müfessirler bunu, iki şekilde izah etmişlerdir.

Ebu Hureyre, âyetin bu bölümünü şöyle izah etmiştir "Allah, İslam dinini diğer bütün dinlere galip getirmesi için Peygamberini hidayet ve hak din ile göndermiştir, Ebu Hureyre, İslâm dininin diğer bütün dinlere galip geleceği zamanın da Meryem oğlu İsa'nın dönmesi ile olacağım söylemiştir.

Abdullah b. Abbas ise âyetin bu bölümünü şöyle izah etmiştir. "Allah, Peygamberi Muhammed'e bütün dini hususları açıklaması ve hiçbir şeyi ona gizli bırakmaması için onu hidayetle ve hak din ile göndermiştir. Müşrikler ve Yahudiler ise Resulullah'ın böyle olmasını hoş karşılamamışlardır. Fakat Allah onların hoş görmemelerine rağmen Resulullah'a bütün dini meseleleri öğretmiştir."

❖ **{ هُوَ ٱلَّذِيٓ أَرۡسَلَ رَسُولَهُۥ بِٱلۡهُدَىٰ وَدِينِ ٱلۡحَقِّ لِيُظۡهِرَهُۥ عَلَى ٱلدِّينِ كُلِّهِۦ وَكَفَىٰ بِٱللَّهِ شَهِيدٗا }** (Feth 48/28.)

"Bütün dinlerin üzerindeki yerini alsın diye resulünü doğru yol rehberi ve hak din ile gönderen O'dur. Buna tanık olarak da Allah yeter." (Karaman vd., 2018, 513).

{ هُوَ ٱلَّذِيٓ أَرۡسَلَ رَسُولَهُ } مُحَمداً ﷺ { بِٱلۡهُدَىٰ } من الضلالة { وَدِينِ ٱلۡحَقِّ } يعني دين الإسلام لأن كل دين باطل غير الإسلام { لِيُظۡهِرَهُۥ عَلَى ٱلدِّينِ كُلِّهِۦ } يعني على ملة أهل الأديان كلها، ففعل الله ذلك به حتى قتلوا وأقروا بالخراج، وظهر الإسلام على أهل كل دين { وَلَوۡ كَرِهَ ٱلۡمُشۡرِكُونَ } [الصف: 9] يعني العرب.

ثم قال: { وَكَفَىٰ بِٱللَّهِ شَهِيدٗا } [آية: 28] فلا شاهد أفضل من الله تعالى بأن مُحَمداً ﷺ رسول الله، فلما كتبوا الكتاب يوم الحديبية، وكان كتبه علي بن أبي طالب، عليه السلام، فقال سهيل بن عمرو وحويطب بن عبد العزى: لا نعرف أنك رسول الله، ولو عرفنا ذلك لقد ظلمناك إذا حين نمنعك عن دخول بيته، فلما أنكروا أنه رسول الله، أنزل الله تعالى: { هُوَ ٱلَّذِيٓ أَرۡسَلَ رَسُولَهُۥ بِٱلۡهُدَىٰ } من الضلال { وَدِينِ ٱلۡحَقِّ } إلى آخر السورة. (Mukâtil, 2003, III, 254.)

يعني تعالى ذكره بقوله: { هُوَ الَّذِي أَرۡسَلَ رَسُولَهُ بالهُدَى وَدِينِ الحَقِّ } الذي أرسل رسوله مُحَمداً ﷺ بالبيان الواضح، { وَدِين الحَق } ، وهو الإسلام الذي أرسله داعياً خلقه إليه { لِيُظۡهِرَهُۥ عَلى الدِّينِ كُلِّهِ } يقول: ليبطل به الملل كلها، حتى لا يكون دين سواه، وذلك كان كذلك حتى ينزل عيسى ابن مريم، فيقتل الدجال، فحينئذٍ تبطل الأديان كلها، غير دين الله الذي بعث به مُحَمداً ﷺ، ويظهر الإسلام على الأديان كلها.

وقوله: { وَكَفَى باللَّهِ شَهِيداً } يقول جلّ ثناؤه لنبيه ﷺ: أشهدك يا مُحَمد ربك على نفسه، أنه سيظهر الدين الذي بعثك به { وَكَفَى باللَّهِ شَهِيداً } يقول: وحسبك به شاهداً. وبنحو الذي قلنا في ذلك قال أهل التأويل.

ذكر من قال ذلك:

حدثنا ابن حُميد، قال: ثنا يحيى بن واضح، قال: ثنا أبو بكر الهُذليّ، عن الحسن { هُوَ الَّذِي أَرۡسَلَ رَسُولَهُ بالهُدَى وَدِين الحَقِّ لِيُظۡهِرَهُ على الدِّينِ كُلِّهِ وَكَفَى شَهِيداً } يقول: أشهد لك على نفسه أنه سيُظْهِر دينك على الدين كله، وهذا إعلام من الله تعالى نبيه ﷺ، والذين كرهوا الصلح يوم الحُديبية من أصحابه، أن الله فاتح عليهم مكة وغيرها من البلدان، مسليهم بذلك عما نالهم من الكآبة والحزن، بانصرافهم عن مكة قبل دخولهموها، وقبل طوافهم بالبيت. (Taberî, ts., XXI, 320-321.)

"Peygamberi Muhammed'i doğru yola götüren açık seçik hükümlerle ve hak din olan İslam ile gönderen Allah'tır. Allah, peygamberini böylece gönderdi ki Hak din olan İslam ile bütün dinleri iptal etsin. Ve böylece yeryüzünde İs-lamdan başka din kalmasın.

Allanın İslam dinini diğerlerine galip getireceğine dair şahit olması yeter. Başka şahitlere ihtiyacı yoktur. Allah bu âyet-i kerimede, Hudeybiye sulhu yapılırken müşriklere ılımlı davranıldığından dolayı üzülen müminleri teselli etmekte ve onların dinleri olan İslam'ın, bütün dinlere galip geleceğine, bizzat Allanın kendisinin şahit olduğunu bildirmektedir ki müminler, Mekke'nin ve onun gibi olan birçok yerin daha sonraki tarihlerde mutlaka fethedileceğini bilmiş olsunlar ve maneviyatları güçlensin."

Değerlendirme 3:

Mukâtil, bu âyetlerin izahında birbirine çok yakın rivâyetleri kullanmıştır. Bu rivâyetler şu noktalarda kesişmektedir:

Âyette geçen وَدِين الحَقّ *İslam Dini-Muhammed'in Dini;* عَلَى ٱلدِّينِ كُلِّهِ ise *bütün dinler* anlamındadır. Ayrıca âyetin sonundaki ٱلْمُشْرِكُونَ kelimesi de *Araplar-Araplardan müşrik olanlar* yani *Kureyş İnkarcıları* şeklinde tanımlanmıştır.

Taberî de yukarıdaki görüşleri birbirine yakın rivâyetlerle benzer şekilde izah etmiştir. Örneğin وَدِين الحَقّ tamlamasını *Beyân-ı Hakk-Allah'ın Dini-İslam* şeklinde açıklamıştır. İlaveten Taberî Mukâtil'den farklı olarak İslam'ın diğer bütün dinlere üstün kılınacağı vaktin Meryem Oğlu İsa'nın çıkış vakti olduğunu beyan etmiştir. Ayrıca Taberî'nin yer verdiği rivâyetlerin metinleri her ne kadar birbirine benzese de senedlerinin tamamen farklı olması, aynı âyetlerin izahında bir diğeriyle yüzde yüz aynı rivâyetin kullanılmadığını ortaya koymaktadır.

Son olarak kimi rivâyetlerde, âyet indiği zaman insanların olumlu ya da olumsuz nasıl reaksiyon gösterdiklerinin anlatılması dikkatimizi çekmiştir. Bu durum genelde âyetlerin özelde ise tekrar eden-birbiriyle mutabık ya da kısmen mutabık âyetlerin izahında nüzûl ortamının önemine işaret etmektedir.

SONUÇ

1. İnceleme altına alınan birinci âyetin izahında Mukâtil ve Taberî metinleri farklı, içerikleri ise kimi zaman birbirlerine yakın kimi zaman da değişik rivâyetler kullanmışlardır. Mukâtil'in ya da Taberî'nin çeşitli surelerde geçen bu âyetin açıklamasında zikrettikleri rivâyetlerde öne çıkarılan/vurgulanan durum ya da konu farklılık arz etmektedir. Ancak ne Mukâtil ne de Taberî, farklı yerlerde geçen aynı âyeti açıklarken birebir aynı rivâyet kullanmamışlardır.
2. İncelenen ikinci âyette Mukâtil'in tavrı birinci ve üçüncü âyet grubunda olduğu gibi birbirine yakın rivâyetleri zikretmek olmuştur. Taberî ise aktardığı birbirne benzer rivâyetlerin yanı sıra, senedi ve metni aynı olan sadece bir hadise de burada yer vermiştir.
3. İncelenen son âyet grubunda Mukâtil ve Taberî, anlam ve içerik bakımından birçok noktada kesişen birbirine oldukça yakın rivâyetleri kullanmışlardır. Ancak Taberî'nin zikrettiği rivâyetlerde Mukâtil'inkilerden farklı olarak İslam'ın diğer bütün dinlere üstün kılınacağı vaktin Meryem Oğlu İsa'nın çıkış vakti olduğu dile getirilmiştir. Ayrıca rivâyetlerde âyetin indiği andaki insanların olumlu ya da olumsuz tepkilerinden söz edilerek nüzûl ortamı dikkate alınmıştır.
4. Yukarıdaki tespitler üzerinde düşünüldüğünde;
   - Her iki alimin de hem mutâbık hem de kısmen mutâbık âyetlerin izahında içerik olarak benzerlik arz etse de %95 farklı rivâyetler kullanmaları,
   - Nüzûl ortamını ve muhatapların tavırlarını resmeden rivâyetlere yer vermeleri,

kanaatimizce aynı ya da benzer âyetlerin tefsirinde de her âyetin kendi iniş zamanı, iniş ortamı ve ilk muhatabının ne kadar önemli olduğunu göstermektedir ki ulaşılan bu sonuç, nüzûl ortamının âyetlerin tefsirindeki önemini destekleyici niteliktedir. Mutâbık ya da kısmen mutâbık âyetlerin izahında içerik olarak benzer rivâyetlerin bulunmasının da âyetler arası tam ya da kısmî mutâbakatın doğal bir sonucu olduğu düşüncesindeyiz. Ayrıca bunun nüzûl ortamının âyetlerin tefsirindeki önemine dair ulaştığımız kanaatimizin aleyhine bir durum oluşturmadığını söyleyebiliriz.

KAYNAKÇA

Albayrak, Halis (2009). *Tefsir Usûlü*. İstanbul: Şule Yayınları.
İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ İsmail (2009). *Muhtasaru Tefsîri İbn Kesîr*. Beyrut: Dâru'l-Mârife.
Karaman, Hayrettin ve diğerleri (2018). *Kur'ân Yolu Türkçe Meal ve Tefsiri (I-V)*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
Mukâtil, Ebû'l-Hasen Mukâtil bin Süleymân bin Beşîr el-Ezdî (2003). *Tefsîr'u Mukâtil bin Süleymân (I-III)*. Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye.
Taberî, Muhammed b. Cerîr (ts.). *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân (I-XXIV)*. Beyrut: Dâru'l-Hicr.